

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MATEJ KOS DURJAVA

**SOCIALNO ŽIVLJENJE NA POHORJU
V 19. IN 20. STOLETJU**

MAGISTRSKO DELO

Mentor: izr. prof. dr. Oto Luthar
Somentorica: red. prof. dr. Mirjana Nastran Ule

Ljubljana, 2005

Zahvale

Zahvaljujem se somentorici Dr. Mirjani Nastran Ule za osebni pristop in vzpodbudo pri študiju sociologije vsakdanjega življenja.

Mentorju Dr. Oto Lutharju se posebej zahvaljujem za pomoč in vztrajno vzpodbudo, ki sem ju bil nenehno deležen na študijski poti in še posebej pri pisanju naloge.

Hvaležen sem Pohorju, ki mi je pokazalo veliko svojih različnih obrazov in me vodilo do najdražjih prijateljev tudi drugod.

Pričujoče delo posvečam sinu Matiji in ženi Mojci.

Kazalo

1. Uvod	1
1.1. Ljudje in njihove zgodbe	3
2. Pohorje skozi zgodovino	13
2.1. »Odkrivanje Pohorja«	17
2.2. Od zemljiške odveze do druge svetovne vojne	20
2.2.1. Meje in razslojevanje	24
2.2.2. Družinsko in družabno življenje	30
2.2.3. Odraščanje in poroka	34
2.2.4. Izobraževanje in pismenost	38
2.2.5. Pripisna mentaliteta Pohorcev	41
3. O Sociologiji vsakdanjega življenja Pohorcev	43
3.1. Na Pohorju od otroštva do družine	56
3.1.1. Otroštvo	58
3.1.2. Mladost in intimnosti	62
3.1.3. Poroka in družinsko življenje	73
4. Sklepne ugotovitve	78
5. Summary	84
6. Literatura	87

1. Uvod

Predmet pričujoče magistrske naloge so spremembe vsakdanjega življenja ljudi na Pohorju. Spremembe sem raziskoval skozi življenjske poteke Pohorcev v 19. in 20. stoletju. Primerjal sem kritične trenutke v življenjskih potekih več generacij od 19. stoletja do obdobja po drugi svetovni vojni. Pri tem sem skušal ugotoviti in predstaviti »osrednji kritičen dogodek v njihovih življenjskih potekih«. Poleg tega pa me je zanimala povezava med življenjskimi poteki in ekonomijo preživetja.

Življenjske poteke Pohorcev, s svojimi »ključnimi oziroma kritičnimi elementi v življenjskih potekih« (Ule, 1999), bom poskušal opisati skozi gospodarsko in socialno dogajanje od zemljiške odveze (leta 1848) do nacionalizacije po drugi svetovni vojni (do leta 1950).

Prvi, uvodni del, predstavlja »potovanje« skozi že zapisana dognanja o Pohorju. Poleg prvih socialno zgodovinskih zapisov o Pohorju sem vključil, kar se mi je zdelo pomembno, tudi zgodbe in pričevanja ljudi, Pohorcev. Le te sem v osrednjem delu naloge vključil v teoretske raziskave sociologije vsakdanjega življenja. V nalogi bom poskušal pokazati, da je bil vsakdanjem življenju Pohorja ključni dogodek poroka, ne glede na ekonomski položaj in družbeno situacijo. Pri tem bom uporabil zgodbe Pohorcev in obstoječe pisne vire. Pri potrditvi svojih hipotez sem si pomagal z raziskavami znanih avtorjev s področja sociologije vsakodnevnega življenja.

Za preverjanje hipoteze o obstojnosti določenih življenjskih protokolov v dinamičnem socialnem in gospodarskem življenju Pohorcev 19. in 20. stoletja sem se naslanjal na:

- analizo sekundarnih podatkov, podatke javnih služb,
- metodo odprtega intervjuja,

- narativno analizo zgodb.

Pri tem so mi bila v oporo dela različnih avtorjev in raziskovalcev, ki so o Pohorju pisali že v 19. stoletju. Opisano gradivo sem podrobneje analiziral in predstavil v osrednjem delu naloge. S pomočjo historičnega pregleda v prvem delu pa sem poskušal opozoriti na obstojnost določenega načina življenja na Pohorju.

Del moje naloge so zgodbe v pisni in ustni obliki. Pri analizi zgodb sem si pomagal z narativno teorijo. Zgodbe v pisni obliki opisujejo vsakdanje življenje Pohorcev in sem jih poiskal iz dane literature. Zgodbe v ustni obliki pa sem pridobil na terenu z metodo odprtega intervjuja.

Sklepne ugotovitve so plod prepletanja analiziranih zgodb in teorij že znanih avtorjev s področja sociologije vsakdanjega življenja.

1.1. Ljudje in njihove zgodbe

Poleg pisnih virov so mi pomemben del informacij o vsakdanjem življenju Pohorcev predstavljali ustni viri oziroma intervjuji, ki sem jih opravil na terenu. Pri analizi teh zgodb sem si pomagal z narativno teorijo.

Narativna teorija ali teorija pripovedovanja zgodb trdi, da je ena bistvenih dimenzij človeškosti prav pripovedovanje zgodb. Pripovedovanje zgodb zajema večino stvari, ki jih počnemo. Pri pripovedovanju zgodb je interpretacija neizogibna, saj so vse pripovedi reprezentacije. Zgodbe se prilagajajo zunanjim razmeram, so družbeno konstruirane – to ne pomeni, da so izmišljene ali laži, ampak da na njih vpliva socialni kontekst. V teh zgodbah so pravzaprav ujete bolj ali manj nepomembne/pomembne drame, v katerih nastopamo kot glavni ali stranski igralci/igralke. S primerjavo zgodb sem poskušal opisati »socialno dramo« nekega geografskega in socialnega prostora. Avtobiografsko metodo razvrščamo med kvalitativne tehnike raziskovanja oziroma med »mehke« metodološke pristope, ki predstavljajo alternativo in dopolnilo že dolgo etabliranim pozitivističnim in kvantitativnim tehnikam raziskovanja. Niso pomembne samo na ravni dejstev, ampak tudi kulturni in socialni pomeni, saj avto/biografije ne posredujejo zgolj in samo čiste resnice, temveč njeno interpretacijo, znotraj katere igrajo ključno vlogo družbena pričakovanja (Urek, 2001). Avtobiografska metodologija se zaradi svoje fleksibilne naravnosti, holistične, procesne in kontekstualne usmerjenosti ter sposobnosti zajetja subjektivnih videnj, prezentacij in interpretacij kaže kot še posebej primeren spoznavni-metodološki instrument proučevanja subtilnih medosebnih odnosov v nekem okolju. Narativni preobrat oziroma t.i. linguistic turn v družbenih znanostih je preselil zanimanje za naracije iz polja književnosti in literarne teorije na področja psihologije, sociologije, zgodovine, antropologije itd. Tudi postmodernizem je izrazil določene dvome v metanaracije in se obrnil k naracijam, malim zgodbam, kar pomeni, da velike socialne in politične teorije,

ki so organizirale naša življenja, niso več dominantne. Poststrukturalistična (postmodernistična, dekonstruktivistična) razširitev definicij naracij je imela za posledico, da lahko poslej med naracije štejemo ne le literarne produkcije, pač pa tudi reklamne oglase, medijske izdelke, video in filmsko produkcijo, anekdote, stripe, zgodbe vsakdanjega življenja itd. Zgodnje narativne teorije so se omejevale le na literarne izdelke.

Naravoslovne raziskave, ki so že bile narejene, večinoma zajemajo celotno Pohorje. To omogoča raznolikost in primerjavo že na samem Pohorju. Geografsko družbena celostnost raziskav Pohorja je pomembna zaradi samih nasprotij, ki so prisotna na Pohorju (južno/severno Pohorje, višinske kmetije in kmetije ob mestih, vaseh, transportni infrastrukturi) in faz oziroma družbenih ureditev, ki jih poskušam v svojem delu zaobseči (Avstro-Ogrska, Jugoslaviji, Slovenija).

Specifično in bogato naravno zaledje je Pohorcem nudilo oporo v viharjih družbenih spremembah. Poleg lakote konec 19. stoletja je najmočnejši poseg v vsakdanje življenje Pohorcev predstavljala nacionalizacija po drugi svetovni vojni. Močna nihanja v linearnosti vzorcev vodenja življenja se ponovno umirjajo in na Pohorju ne moremo govoriti o spremembi tradicionalnih vzorcev vodenja življenja in tradicionalnih življenjskih ciklov v moderne. V raziskavi sem pokazal, da se Pohorci vedno znova vračajo v tradicionalne vzorce vodenja svojega življenja.

Tradicionalne družbe so poznale utrjen red navad. Tako je bilo tudi na Pohorju. Sodobno življenje pa predstavlja večjo izbirnost življenjskih poti. V moderni družbi se mladi soočajo s kompleksno različnostjo izbir in obenem posameznikom moderna ponuja le malo pomoči pri izbirah. Družbena funkcija življenjskih potekov in prehodov je ta, da omogočajo kontinuiteto in stabilnost družbe, uvrščajo nove generacije v družbene vloge in položaje in zagotavljajo

izvajanje ključnih družbenih funkcij. Le-te so se na območju Pohorja v omenjenem obdobju spremenile. (Ule, 1995). Danes pa se na Pohorju že kaže pojav »vračanja« v stare tradicionalne vzorce življenjskih potekov, kar se kaže na različnih področjih, tudi na sklepanju zakonskih zvez.

Pohorje je bila zaključena gospodarska celota od zemljiške odveze do druge vojne. Različne družbene situacije so spreminjale zunanjo podobo življenjskih potekov, spreminjala se je gostota družbeno gospodarskih dogajanj, a temeljne vsebine življenjskih potekov so ostajale enake.

Pri raziskovanju vsakdanjega življenja Pohorcev sem ugotovil, da intimni premiki v osebnih situacijah ljudi (poroka), kot tudi nove družinske situacije, ki iz tega nastanejo, trdno ostajajo v določenih vrednostnih okvirjih, ne glede na stan, gospodarski kapital in družbene okoliščine. Vse te zunanje spremembe in zunanji vplivi imajo le posreden vpliv na ključne dogodke v vsakdanjih življenjih ljudi, rekel bi, da delujejo »estetsko«, včasih zaviralno ali pospeševalno, a zmeraj navezano in (so)odvisno od ključnega dogodka, poroke. Osnovni namen poroke je bil namreč predvsem v osebno intimni in pravno formalni utemeljitvi vsebin in vrednostnih okvirjev, ki jih je posameznik pridobil v fazi odraščanja oziroma pripravljanja na poroko. Te vsebine oziroma vrednostni okvirji so bili porok za preživetje družine na Pohorju, najemniške ali veleposestniške. Pripravljanje na poroko, ki je potekalo predvsem v mladosti, je pomenilo osvajanje znanj in veščin, potrebnih za preživetje družine in nadaljevanje ekonomije posestva. Ključni dogodek v življenju, poroka, pa je bil tisti ključni dogodek v življenju Pohorca, ki je pomenil korak v naslednjo pomembno fazo življenja, v fazo preizkušanja in dopolnjevanja vrednostnih okvirjev, ki jih je pridobil skozi odraščanje.

Vrednosti okvirji Pohorcev ostajajo trdni od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Socialistična revolucija jih, kot sem ugotovil, temeljiteje zamaje kot lakota v 19. stoletju. A dogodki zadnjega desetletja kažejo, da so se temeljni vrednostni okvirji Pohorcev dandanes obnovili in so zelo sorodni tistim izpred sto let.

Občutki, ki so me prevevali, ko sem se vozil in pešal do kmetij na Pohorju ali v večjih vaseh (Lovrenc na Pohorju, Vuhred, Skomarje) so bili precej podobni »trdim« in jasnim zaključkom v pričujoči nalogi. Način, kako ti Pohorci podajo roko, natočijo kavo, odrežejo kruh, je na nek način elementaren in počasen. Tako tudi tečejo njihove besede, premori med pripovedovanjem so dolgi in zgodbe potrebujejo svoj čas.

Na prvi pogled deluje vsakdanje življenje na Pohorju monotono in enolično. Nekako tako, kot kamnolomi tonalita, ki te spremljajo ob cestah pri popotovanjih čez vso Pohorje. Zato si je za poglobljeni pogled ob poznavanju naravnih in kulturnih danosti potrebno pridobiti tudi osebno izkustvo.

Pohorje kot tonalitna gmota zaključuje gorsko verigo Alp in je eden najbolj naravno omejenih in zato najbolj skrivnostnih predelov Slovenije.

Zanimivo je, da so se prvi sistematični raziskovalci Pohorja (Hittl, Koprivnik, Gams) Pohorju skoraj vedno približali skozi naravo oziroma občudovanje njenih biotskih posebnosti. Glede na to so bili opisi socialnega življenja Pohorcev le del teh raziskovanj, čeprav nihče od njih ni mogel zaobiti vsakokratnih družbenih posebnosti. Pri tem kaže takoj na začetku dodati, da socialno podobo Pohorja, podobo, ki jo srečamo v delih Hittla in Koprivnika, najbolje zaokroži Baš v svojem delu *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju* (1967).

Toda pojdimo po vrsti. Najprej nas zanima kratek historični oris, pri čemer se mi zdi najpametneje začeti z letom (1850), ko so v Ljubljani ustanovili trgovsko in

obrtno zbornico. Rast industrije pa je poleg popolne gospodarske svobode tudi pospešila železnica. Stroji so izpodrivali ročno delo in proizvodnja se je povečala in pocenila. Manufakturno obliko proizvodnje so opuščali. Manufakture so se spremenile v tovarne ali pa zaradi velike konkurence propadle. Propadale so stare fužine in železarne. Na slovenskih tleh se je začela postopoma razvijati kovinarska industrija. Na primer iz propadajoče fužine na Šentlovrencu (danes Lovrenc na Pohorju) na Pohorju, je nastala tovarna kos in srpov. (Baš, 1967)

Po zemljiški odvezi je kmet sicer dobil zemljo, toda še vedno je praviloma ostajal brez sredstev za obnovo posestva. Propadanje kmeta se je zato tudi v začetku absolutizma, predvsem pa s prihodom kapitalizma, nadaljevalo. Industrijska obrt je izpodrivala dražjo domačo obrt. S propadanjem domače obrti je kmet izgubljal pomemben vir dohodkov. Veliki odhodki, slaba letina in prodajanje žita in izdelkov pod ceno so pehale kmeta v vse večjo krizo. Kmet je plačeval državi v primerjavi z nemškimi deželami višje davke, zaradi katerih se je vse bolj zadolževal pri t.i. vaških oderuhih. Običajno so bili to veleposestniki, veliki kmetje, gostilničarji, trgovci na vasi in meščani, ki so za svoje kredite zaračunavali visoke obresti.

Kriza je dosegla višek leta 1890. Posledica je bila vse hujše razslojevanje kmečkega prebivalstva. Na eni strani maloštevilen sloj bogatih – »gruntarjev«, velikih kmetov, ki so na kapitalističen način obdelovali posestvo in se tudi ukvarjali z drugimi pridobitnimi posli (trgovina z lesom), na drugi pa vse večje število majhnih kmetov, ki so jim kmetije propadale in so odhajali služiti velikim kmetom.

V Vuhredu sta bla dva vlka veleposestnika. Mela sta posestva z najemniki. To sta bla Mravljak Peter in Pahernik Franc. Tem so kmeti dajali iz svojih žag predelan les, veleposestnika pa sta pobirala maržo za odvoz lesa dalje po Dravi. Bla sta bogata in skopuška, bla sta gajcig.

(Nada Kavčič, 2003, Vuhred)

Gospodarski razvoj je vplival tudi na vzorce življenjskih potekov na Pohorju in prav posebnosti tega prelomnega razvoja v obdobju med zemljiško odvezo (1848) in nacionalizacijo podravskega posestva po drugi svetovni vojni je osrednja tema pričujoče naloge.

V njej želim opisati in opredeliti vzorce v življenjskih potekih po zemljiški odvezi do petdesetih let dvajsetega stoletja, obenem pa želim s tem pokazati, kako so spremembe iz časov modernizacije določale gospodarsko in družbeno življenje Pohorcev do začetka 21. stoletja. Pri tem sem se posvetil predvsem poroki in socialno družbenim pripravam na njo in jo skušal predstaviti kot eno izmed ključnih praks, s katero so Pohorci ohranjali svoj način življenja oziroma značilne vzorce življenjskih potekov.

Poročali so se »plansko«. Poroka je bila v življenju obeh najpomembnejši dogodek. V celoti so poroko določili starši in najprej je bil pomemben stan ženina in neveste, to je bila osnova. V prvem planu je bilo večanje premoženja kmetije in bogastva, grunta. Če sta bila pri hiši dva sinova, je eden bil »za delo in gospodarja na kmetiji«, kot se je reklo, drugi pa se je ženo z nevesto sorodnega stanu. Za ženina, ki je ostal na kmetiji, je bilo zelo pomembno najt ubogljivo in delovno nevesto, lahko je bila z malenkost manjše kmetije.

Ločnica med hlapci in deklami ter gospodarji je bila nepremostljiva, pomembna in jasna. Za hlapce so dostokrat prihajali otroci iz južnega Pohorja in iz doline. Otroci gospodarjev na Globokarju niso rabili delat. Šolali so se za gozdarje. Obvezno je za gospodarja bilo dati otroke v šolanja, fante obično v gozdarske šole, dekleta v semenišča. Izobrazba je bila zelo cenjena.

Ta pravila so bila v naših družinah nenapisana, vsi smo vedli za njih. Učili smo se jih že od malega. Po vojni je to ostalo, ostaja še danes. Po vojni tegale edino nismo mogli tak izražati. Oče je bil bil žalosten kot mati, njemu je izgled pred drugimi več pomeno ko mami. Mami je bilo bil pomembno, da dobro haužvamo in da ji da mož spoštvaje.

(Maroltovi, 2002, Ruše)

Takšna je ena izmed zgodb informatorke iz ene večjih kmetij na severnem Pohorju. Sprememba v življenju, ki jo je označevala poroka, je označena kot najpomembnejša. Poleg spremenjene socialno psihološke situacije, ki je nastala s poroko, je pomembna tudi nova socialno gospodarska situacija. S poroko je par na nek način dobil potrditev, da je pripravljen na izzive vsakodnevnega življenja. Vsebina, ki jo je posameznik pridobival do poroke, mu je s poroko zagotavljala vedenje za preživetje in občutek usposobljenosti za življenje. Pomembnejše situacije: zemljiška odveza, lakota, prva vojna, druga vojna, nov družben sistem, so sicer vplivale na spremembe družinskih vlog – a ne temeljno. Naravno okolje, na katerem so gradili svojo družbeno okolje, je Pohorcem zagotavljalo neke vrste avtonomijo v različnih prelomnih obdobjih, tako na osebni, kot družbenem nivoju. Zato so vsebine vzorcev preživetja pri Pohorcih izrazito navezane na naravno okolje in izrabo naravnih dobrin.

Pri raziskovalnem delu so mi bili osebni stiki z informatorji najbolj zanimivi del naloge. Ti ljudje so pripovedovali zgodbe o svojem življenju. Sam sem imel v rokah pisalo in beležko ter vzorce v glavi, potrebne za raziskavo. A ob poslušanju teh zgodb sem zmeraj imel občutek, da vstopam v nek neznan svet z neznano vsebino. Potreben je bil določen napor, da sem ohranil »raziskovalno distanco«.

Ciljna skupina so bile pohorske družine z dolgo tradicijo. Osredotočil pa sem se predvsem na tiste, katerih družinski spomin seže vsaj do zemljiške odveze. Družine in posamezniki, ki sem jih intervjuval, izhajajo iz celotnega Pohorja. Podobno velja za pisne vire. Iskal sem informacije o Pohorcih iz celotnega Pohorja in o vseh družbenih skupinah, od majhnih do velikih kmetov, potomcev veleposestnikov in hlapcev. Želel sem poiskati, kaj imajo vsi ti ljudje skupnega, kje je skupna točka njihovi zgodb.

Zbrane zgodbe govorijo o življenju pripovedovalcev in o tem, kako ga doživljajo. Zgodbe vsebujejo interpretacijo; v kateri leži tudi idejno zaledje, svetovni nazor, razumevanje sveta osebe, ki pripoveduje (ali zastavlja vprašanja). Narativne prakse pa vključujejo tudi moč ter imajo močan vpliv na načine mišljenja in pisanja, ki potiska v molk revne ljudi in druge marginalizirane ljudi.

Za zgodbe nasploh so pomembne vsaj tri značilnosti pripovedovanja zgodb; družbena konstrukcija zgodb, interpretativnost procesov in razmerja moči, v katera so ujete zgodbe. Večino sem jih zbral sam, nekaj pa si jih sposojam tudi pri Antonu Gričniku, ki je na podlagi zbranega gradiva v Zrečah izdal dragoceno knjigo Hvalnica Pohorju*

*Gričnik, Anton. Hvalnica Pohorju, Zreče, 2000.

Kot kaže pričujoči odlomek, se je tudi Gričnik zavedal pomena porok.

Pričujoče delo želi biti raziskava vsakdanjega življenja Pohorcev, ki temelji na zaznavi tistega ključnega elementa oziroma dogodka v vsakdanjem življenju Pohorca, ki je usodno vplival na njegov nadaljnji potek življenja.

Kako so se ženili. Bili so ženitni mešetarji, ki so pomagali enemu ali drugemu, največkrat pa sebi. Ko so izvohali, da na kakem gruntu potrebujejo bogato nevesto ali ženina, so postali pravi jezični dohtarji. Mladih niso vprašali, če jim je »barantija« vseč ali ne, samo, da je bilo premoženjsko stanje zadovoljivo. Dobre lastnosti so napihovali, slabe zamolčali. Če je bil grunt bodoče neveste oziroma dekle dobro stoječ, so rekli »denarna bo«! Nastopili so mešetarji z ženinom in začelo se je mešetarjenje in« glihanje«. Čeravno ne z veseljem, je oče pristal na doto in jo tudi odštel. Potem pa so začeli še zahtevati razne pritikline. Sčasoma je oče pristal na vse pogoje, samo da je šla hčerka od hiše. Potem pa je prišla še zadnja zahteva, krava v kotu.

In oče je rekel; »te pa ne damo«. Mešetarji pa so odgovarjali: »Potem pa imejte kravo in Uršo. Saj bab je še dosti, Sicer pa baba je baba«.

(Gričnik, 2000: 320)

Strukturo naloge sem prilagodil raziskovalni metodi in ciljem raziskave. Najprej sem zbral in pregledal že napisane materiale v zvezi s socialno zgodovino Pohorja. Ta del je pomemben tudi zato, da poleg čisto konkretnih (faktografskih) podatkov o Pohorju pridobim tudi vpogled v načine pisanja. Avtorji v 19. stol in na prehodu v 20. stoletje (Hiltl) so pisali bolj o gospodarski podobi Pohorja in njegovi biotski raznovrstnosti, avtorji v začetku 20. stol. (Koprivnik) pa bolj o ljudeh, vsakdanjem življenju in etnografskih posebnostih. Pri svoji raziskavi Pohorja sem primerjal teze nekaterih najvidnejših avtorjev in raziskovalcev sociologije vsakdanjega življenja s svojimi tezami in pričakovanji raziskave. Rezultate primerjave sem zaokrožil v popotovanju od otroštva do družine v tretjem poglavju.

V sklepnem poglavju poskušam utemeljiti metodološki pristop oziroma narativno metodo raziskovanja socialne zgodovine Pohorja. Zanimale so me zgodbe ljudi, Pohorcev, ki jih pripovedujejo o sebi in o svojih prednikih.

2. Pohorje skozi zgodovino

Prve zapise o Pohorju, tako o družbenem, kot o naravnem okolju, srečamo že pri dnevniških zapisih potopisca in oglejskega kanclerja Paula Santoninija (1487), ki jih je objavil kardinal G. Mercati leta 1937.

Paolo Santonini je na treh vizitacijskih potovanjih v času med 1485 in 1487 spremljal patriarhovega generalnega vikarja škofa Petra Carlija iz Caorla. Spremljal ga je na poti po pokrajinah (Dravska dolina, Zilja, južna Štajerska), ki so jih opustošili Turki. V svojih opisih krajev in ljudi se Santonino ukvarja predvsem s plemiškimi družinami na Celjskem gradu, dvorcu Štatenberg, Studenicah, Žičah, Konjicah in Bistrici. Zanima se za njihovo bogato prehrano, obleke in darežljivost ter obenem opazi njihovo nezanimanje za življenje okoli njih. Štajerski plemiči okoli Pohorja so po njegovem mnenju imeli precej lagodno življenje, poleg tega pa je opazil, da so kljub kmečki vstaji in turškim vpadom ohranili soliden življenjski standard. Na koncu poudarja, da se je zmeraj z veseljem vračal v Videm, iz česar je med drugim mogoče sklepati, da je opisane dežele jemal kot del barbarskega sveta. Na to nas napeljujejo tudi opisi prehrabnenih navad in načinov priprave hrane, s katero so jim postregli gostitelji.

Podrobneje opisuje tudi odnose znotraj cerkvene hierarhije in odnose v plemiških družinah. Iz opisanega izvemo, da je bilo Pohorje v času njegovih popotovanj pa vse do 19. stoletja v lasti veleposestnikov, grofov in Šentpavelskega benediktinskega samostana. Po zemljiški odvezi leta 1848, ki je omogočila kmetom več svobode pri upravljanju z gozdovi, so se začele tudi resnejše raziskave o družbenem življenju na Pohorju in njegovih naravnih značilnostih. Predvsem pohorski gozdovi postanejo v 19. stoletju vedno bolj resen predmet raziskovanja. Poleg tega so raziskovalce pritegnili tudi »hudourniki in vodni sistemi«, ki so po Hiltlovem mnenju temu hribovju dali tudi ime: »Das Bachergebirge« oziroma »hudourniško pogorje«. Za razliko od Hiltla ponuja Gradišnik dokaj originalno etimologijo imena Pohorje: »Pred

približno štirinajstimi stoletji so naši predniki prihajali iz Panonske nižine, že od Blatnega jezera sem so zagledali pogorje in ga poimenovali, še preden so prišli do njega, z edinstvenim splošnim nazivom v slovenski toponimiki – preprosto s Pohorjem. (Pogorje)« (Gričnik, 2000:375).

Na tem mestu je pomembno omeniti zgodovinske dokumente iz leta 1230, ki omenjajo »supanio Pocher«, kar nedvoumno kaže prvotni pomen toponima Pohorje.

Slabi dve stoletji pred tem so se v te kraje iz Porenja priženili vojvode Spanheimi in si med drugim pridobili tudi celo dravsko dolino in Puščavo pri Lovrencu na Pohorju. Riharda, zadnja potomkinja starih koroških vojvodov, žena prvega Spanheima na Koroškem, je okoli l. 1080 ustanovila samostan benediktincev v Št. Pavlu v Labodski dolini. Temu samostanu so Spanheimi podarili svoja obsežna posestva, zato je bila na koncu skoraj vsa dravska dolina do Velke in do glavnega pohorskega hrbta v posesti šentpavelskih benediktincev. Ti so z delom svojih kolonistov zemljo krčili, jo obdelovali in gojili. V Puščavi so benediktinci nastopali tudi kot sodniki, niso pa smeli pobirati deželnoknežjih davkov. Njihovi najemniki so namreč ohranili pravico, da brez vsake mitnine in colnine prodajajo in kupujejo vsakdanje potrebščine v trgu. Podobno je bilo s področjem okoli gradu Fala, kjer je bilo gospodarsko in sodno središče severnovzodnega Pohorja.

Grad Fala je bil pomemben tudi zaradi mostu, zgrajenega leta 1830, ki je Maribor povezal s Puščavo in Lovrencem. Voda ga je podrla leta 1836, nakar so na tem istem mestu namestili lesen splav. Splave so do prihoda železnice (železniška povezava Maribor - Celovec, leta 1864) na reki Dravi redno uporabljali za transport lesa. Večja splavarska pristanišča so bila v Rušah in Vuhredu. Pohorje je predstavljalo bogato zalogo lesa, ki so ga uporabljali tudi za izdelavo vžigalic. Ena takšnih »šibic fabrik« (Maroltovi, 2002) je bila na Smolniku nad Rušami tik ob potoku Lobnica, kjer so po drčah pridobivali debela smrek.

Kot rečeno, je reka Drava ponujala izjemno možnost za transport lesa. Splavarstvo je živelo do prihoda železnice. Ker je skoraj sto let prinašalo pohorskim kmetom blagostanje, ne preseneča, da so imeli splavarji svojega posebnega zaščitnika.

»Pohorski splavarji so spustili svoje dolge splave v vodo, ki breme rada spravi na svoj hrbet, da ga preko vseh nevarnosti odnese v naše južne kraje. Glasno in jasno zadoni pristna koroška pesem v slovo.«

(Gričnik, 2000: 170).

Les s pohorskih gozdov, ki so ga predstavljale predvsem bukve z veliko toplotno energijo, je bil pomemben tudi za nastanek glažut. Velike količine bukovega lesa in prisotnost kremenastih kamenin, potrebnih za obratovanje steklarn in za izdelovanje stekla in steklene »robe«, je na Pohorju že koncem 17. stoletja ustvarilo prvo steklarno, prvo "Glashutte". (Hiltl, 1893)

Pohorje je s svojo velikostjo in naravnim bogastvom že od nekdanj burilo domišljijo in iz ljudi, ki so ga želeli predstaviti, izrabljali poudarjeno čustvene opise. Takšen primer je odstavek iz knjige Frana Mišiča, »naslednika« Janeza Koprivnika.

»Na Pohorju, v samotnih predelih, vlada bajna tišina. Vroče sonce, gorke molitve, goreče sveče polne ljubezni - okoli njih zeleno smrekovje, rumeno bukovje in macesnovje, ognjeno rdeče češnje, nedolžne bele breze in solze, s štirih lip padajoče na grobove - bolj spodaj zamolklo šumenje Lobnice in šuštenje stoletnih gozdov: proti večeru silhuete pohorskih grebenov in kozjaških vrhov; vmes viki in klici nemirnih gozdnih ptic. Pa kadar luna z ostrim zakrivljenim srpom žanje med zvezdicami, da se zdaj tu zdaj tam katera utrga ter v dolgem loku bogvekam pade in zarije v zemljo, nastanejo srebrni loki, kot da bi hoteli vernim dušam in vsem nam kazati pot s pohorskega pokopališča, iz žara in čara šumovitega Pohorja, naravnost v nebesa!«*

Fran Mišič, V žaru in čaru šumovitega Pohorja, Ljudska tiskarna, Maribor, 1934.

2.1. »Odkrivanje Pohorja«

O resnejših raziskavah Pohorja v času do prve svetovne vojne lahko govorimo v primeru dela dveh avtorjev.

Prvo je delo Carla Hiltla (1893) »Das Bacherengebirge«, kjer se prvič pojavljajo v celoviti, zaokroženi obliki opisi naravoslovnih značilnosti Pohorja in družbenega življenja Pohorcev. Hiltl pa je s tem delom zaokrožil predvsem naravoslovne raziskave Pohorja, ki so jih opravljali različni avtorji v 19. stoletju. V svojem delu prepleta naravne in družbene značilnosti Pohorja in ugotavlja, da je družbeno življenje Pohorcev tesno povezano z naravnim okoljem.

Drugo, obširnejšo razpravo, je napisal Janez Koprivnik. Sestavljena je iz zapisov in opazanj ter preučevanj, ki so izhajali kot članki v Planinskem vestniku v letih od 1913 do 1919. Za knjižno izdajo njegove monografije so poskrbeli njegovi prijatelji leta 1923. Koprivnik opisuje naravne, kulturne in tudi narodnostne značilnosti Pohorja. V monografiji Koprivnik omenja tudi vsakdanje življenje Pohorcev. Poskuša se približati opisu vsakdanjega življenja Pohorcev skozi zgodbe, ki jih je zapisoval ob popotovanjih po Pohorju. Zgodbe je predvsem sistematično zbiral in urejal. Prve sociološke analize vsakdanjega življenja Pohorcev se pojavijo kasneje, pri etnološki raziskavi Pohorja Angelosa Baša (1967).

Za Koprivnikovo delo o Pohorju v slovenskem jeziku nekateri menijo, da je prvo in še zmeraj eno najboljših. Pohorja se je lotil celovito in iz različnih vidikov. Zanimale so ga tako naravne raznolikosti in posebnosti, kot tudi kulturne značilnosti Pohorja s svojimi vasmi in naselji. Sistematično je obdelal družbeno okolje Pohorja z vsemi svojimi zgodovinskimi in socialnimi elementi.

V času med obema svetovnima vojnama je izšla še ena pomembna knjiga. Tudi ta na celovit način obravnava Pohorje in je v bistvu posvečena spominu na prvo

Koprivnikovo monografijo. To je knjiga Frana Mišiča, »Lik in mik zelenega Pohorja« (1934). Knjiga je »nadaljevanje« Koprivnikove monografije, upoštevajoč družbene spremembe po Koprivnikovi izdaji. V knjigi zaznamo tudi izrazit poudarek na narodnostni vlogi Pohorja in obpohorskih krajev v času med svetovnjima vojnama. Prav tako je poseben poudarek na ljudeh, ki so živeli na Pohorju in pomembno soustvarjali narodno in kulturno zgodovino pohorskega prostora in Slovencev nasploh.

V drugi polovici 20. stoletja je nastajalo nekoliko več krajših razprav, ki pa praviloma obravnavajo le določen segment naravnega in družbenega življenja Pohorja. Po drugi svetovni vojni je Pohorje predstavljalo predvsem kuliso za opis štajerskega odporniškega gibanja in partizanstva, kasneje pa so izšle predvsem raziskave naravnih značilnosti Pohorja, kot tudi popisi Pohorja za potrebe geografskega leksikona. Po drugi svetovni vojni pa je izšla tudi prva etnološka raziskava Pohorja. Napisal jo je Angelos Baš*, delo pa nosi naslov *Gozdarski in žagarski delavci na južnem Pohorju*.

Pregled literature o Pohorju v času od zemljiške odveze do druge sv. vojne nam pove tudi, da so se s preučevanjem Pohorja in njegovih prebivalcev ukvarjali predvsem v Gradcu in Dunaju. Oba nekdanja centra sta bila glede na interes in geografsko lego bliže temu hribovju kot Univerza v Ljubljani.

Angelos Baš, *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju*, Založba obzorja Maribor, Maribor, 1967. Baš je opravil kvalitetno etnološko raziskavo o eni izmed družbenih skupin na Pohorju. Kvalitetno tudi zaradi množice zanimivih zgodovinskih in socioloških podatkov, ki raziskavo spremljajo.

Zadnja tehtna razprava o Pohorju in življenju Pohorcev nosi letnico 2000, njen avtor pa je Anton Gričnik. Zbornik z naslovom *Hvalnica Pohorju* temelji na izpovedih prebivalcev Pohorja oziroma njihovih opisov vsakdanjega življenja, njihovi zgodovini in osebnim doživljanjem tega prostora. Zelo pomemben del zbornika so zapisi vseh znanih avtorjev in njihovih del, ki so nastali do izzida knjige. Prispevki avtorjev po eni strani izpolnjujejo vrzel v našem poznavanju Pohorja, po drugi strani pa opozarjajo na pomanjkljivo ukvarjanje s tem posebnim delom Štajerske.

Pri vseh raziskovalcih Pohorja, začenši s Santoninijem, pa Hiltlom in Koprivnikom, kot tudi pri zadnjem delu Antona Gričnika opazimo močno osebno angažiranost. To daje tem delom svojstven pečat, obenem pa odslikava kulturno in socialno sliko tistega časa oziroma zgodovine, v katerem so ta dela nastajala.

Pri raziskavah Pohorja in vsakdanjega življenja ljudi sem naletel na podoben odnos, zato sem zgodbe, ki sem jih slišal in prebral, obravnaval toliko bolj previdno. V nasprotnem primeru bi me zgodbe posrkale vase, moj opis pa bi izgubil naravo strokovnega besedila. V podobnem položaju so se kot kaže znašli tudi mnogi drugi avtorji, o čemer pričajo njihova dela, ki jih lahko razdelimo v dve skupini. V prvo sodijo tako imenovane akademske oziroma znanstvene razprave. Njihovi avtorji so gradivo za svoje delo zbirali predvsem po arhivih, literaturi in zelo redko na terenu. V drugo skupino pa uvrščam besedila, ki po eni strani temeljijo na osebnih refleksijah avtorjev, po drugi pa se v njih skriva ogromno koristnih podatkov, zbranih skozi dolgoletno delo na terenu.

S tem svojim delom poskušam pokazati, da je potrebno za korektno znanstveno delo o Pohorju poznati oboje.

2.2. Od zemljiške odveze do druge svetovne vojne

Podobno kot vse druge slovenske pokrajine je bila tudi spodnja Štajerska in z njo Pohorje del Avstro-Ogrske monarhije. Glede na to so tudi njegove prebivalce zadevali vsi prelomni dogodki, vključno z marčno revolucijo leta 1848, ki je odpravila fevdalna služnostna razmerja.

Drug pomemben proces štiridesetih in petdesetih let 19. stol je bila pospešena modernizacija, ki jo je najbolj predstavljala izgradnja železnice. Za slovenske dežele je bila seveda še najbolj pomembna proga Dunaj-Trst, ki so jo v večini pokrajin današnje Slovenije začeli graditi v petdesetih letih. Leta 1850 so v Ljubljani ustanovili trgovsko in obrtno zbornico. Železnica je močno pospešila razvoj obrti in vzpodbujala gospodarsko rast. Stroji so izpodrivali ročno delo in proizvodnja se je povečala in pocenila. Manufakturno obliko proizvodnje so opuščali. Manufakture so se spremenile v tovarne ali pa zaradi velike konkurence propadle. Propadale so stare fužine in železarne, iz njih pa je v nekaterih primerih rasla kovinarska industrija. Na Lovrencu na Pohorju npr. je zrasla tovarna kos in srpov.

Druga plat zemljiške odveze so bili izjemno visoki davki, ki naj bi bili nekakšna kompenzacija veleposestnikom za odvzeto zemljo. Ker jih kmetje niso mogli plačevati iz svojih prihodkov, so najemali oderuška posojila, katerih obresti so dosegale tudi do 200%. Denar so si kmetje navadno sposojali pri veleposestnikih, večjih kmetih, gostilničarjih, vaških trgovcih in meščanih. Marsikje so prav ti krediti in posojila pripomogla k propadu kmetij. Kriza je bila na višku v letih 1850-52, ko so kmetje umirali od lakote in kolere. Glede na to lahko rečemo, da je v 19. stoletju tudi v Sloveniji modernizacija vplivala na življenje na podeželju. Vplivala pa je tudi na odnose med lastniki, najemniki zemlje in delavci. Posledice so bile porazne, saj je cena doma izdelanih predmetov naglo padala. Z izgubo domače obrti je kmet izgubil pomemben vir dohodkov. Moral je prodajati izdelke in žito pod ceno, kar ga je, poleg slabe

letine, pehalo v vse večjo krizo. Poleg tega so slovenski kmetje morali plačevati večje davke (občini, deželi in okrajem), kot so jih plačevali kmetje v nemških deželah.

Ker je v 19. stoletju kmečko prebivalstvo predstavljalo večino tedanjega slovenskega naroda, lahko govorimo o gospodarski krizi slovenskega naroda.

Ta je okoli leta 1890 dosegla vrhunec. Komaj so kmetje prišli do svoje zemlje, že so mnogi ostali brez nje. To so bili poglavitni vzroki za začetek razslojevanja kmečkega prebivalstva. Na eni strani je bil maloštevilen sloj bogatih »gruntarjev«, velikih kmetov, ki so se zaradi svojega načina kapitalističnega obdelave posestva začeli ukvarjati tudi z drugimi pridobitnimi posli, npr. s transportom lesa, na drugi strani so ostajali majhni in srednji kmetje. Vse več je bilo kočarjev (kajžarjev) z neznatno zemljiško posestjo ter popolnoma razlaščeni kmetje, ki so jim ostale samo »delovne roke«. Del razlaščenih kmetov je dobil delo pri velikih kmetih. Kjer so delali kot dninarji, njihovi otroci pa kot hlapci in dekle. Prej deloma odvisni od posvetnih in cerkvenih fevdalcev so sedaj postali povsem odvisni od svojih sosedov. Pohorski kmet je postal delavec na kmetih. Po eni strani je bil še vedno zavezan svoji živini in njivici, po drugi pa je postal mezdni delavec.

Po propadu Avstro-Ogrske monarhije se je Pohorje znašlo v kraljevini Jugoslaviji, ki so jo za Pohorce pogosto predstavljali konservativni, spodnještajerski baroni in njihove družine. Glede na to ne preseneča, da se spremembi meje in sistema niso upirali niti Avstrijci. V duhu prepričanja, da morajo držati skupaj, »drugače bo slovenska sodrga plesala po njihovih glavah« (Stridsberg, 1983), so iskali svoje nove priložnosti v novi državi. Niso se ukvarjali s plebiscitom in prepričevanjem slovenskih nacionalistov, temveč s strategijo, ki bi jim v novi državi ohranila privilegije.

Nekoliko drugačnemu razvoju lahko sledimo pri gospodarjenju z gozdom. Po letu 1848 so bile na podlagi zemljiške odveze odpravljene gozdne služnosti.

Zmanjšala so se gozdna zemljišča dotedanjih fevdalcev, katerih del so dobili v last prejšnji podložniki. Po drugi strani je fevdalcem ta odkup omogočil boljše gospodarjenje z gozdovi. Sedaj so lahko svobodno razpolagali s svojimi gozdovi in vpeljali temeljne prvine racionalnega gozdnega gospodarjenja. Ti veleposestniški gozdovi so postali pomembni za smotrno gospodarstvo, prav tako pa so pripomogli k hitrejšemu razvoju lesne industrije. Posledice zemljiške odveze in odprave služnosti so dotedanje veleposestnike neogibno spreminjale v kapitalistične veleposestnike. Obseg gozdov, ki jih je imel veleposestnik v lasti, je bil trajni porok oziroma trajno surovinsko zaledje za razvoj lesne industrije. Prevladovalo je mnenje, da »produkcija lesa zahteva zalogo živega drevja, deset do štiridesetkrat večje od letne porabe in je mogoče pravilno gozdno gospodarstvo le ob lasti velikih gozdov« (Baš, 1967: 64). To mentaliteto je pri pohorskih kmetih mogoče zaslediti še danes.

Ob splošnem razvoju industrije v drugi polovici 19. stoletja je na trgovino z lesom ugodno vplivala tudi izgradnja železnic. Pohorski les je bilo v tem času mogoče prodajati tudi na bolj oddaljenih trgih.

Proga Gradec-Celje je bila narejena leta 1846, leta 1849 pa bila podaljšana do Ljubljane. Celotna trasa do Trsta je bila končana leta 1857, leta 1864 pa je bila dokončana tudi proga Maribor-Celovec-Beljak. V času, ko je Avstrija podvojila svoj obseg železniških in cestnih mrež, je tudi slovenski prostor dobil večji del svojega železniškega in cestnega prometa. Prihod železnice ni spreminjal samo razmišljanja in delovanja v gospodarstvu, temveč tudi sam odnos do prostora. Če je človek hotel uspeti, je moral bivati v mestu ob železnici. Proga Beljak-Maribor je predstavljala za vse »severne« Pohorce stik z industrijo in tudi s civilizacijo. Opuščanje splavarstva in uporaba železnice pri njihovem gospodarjenju z gozdovi je bilo za Pohorce »tam spodaj«. Ta sprememba pri njih, največja po zemljiški odvezi, kaže na potek dogodkov in odzivov na večje družbene spremembe tudi kasneje. Pohorci so se odzivali počasi, brez pretiranega navdušenja, zato nove družbene situacije niso pretirano zmotile njihovega vsakdanjika.

Na začetku 20. stoletja je bilo na Pohorju 60% gozdov in okoli 35% njiv, pašnikov in travnikov. Kulturne jase so se začele od 1000 m.n.v. navzdol, prav tako kmetije.

V 18. in 19. stoletju so delovale na Pohorju fužine in steklarne, ki so mešane gozdove spreminjale v smrekove monokulture. Les je v tem času postal najpomembnejšo gospodarsko blago. Poleg surovega lesa so Pohorci pripravljali tudi les za orodja, gradnjo, sode in podobno. Čeprav so steklarne pripomogle k razvoju pohorskega lesnega gospodarstva, je razvoj gozdnega in lesnega gospodarstva, ki je dvigoval cene lesa, na koncu povzročil propad steklarn. K temu sta pripomogla tudi izrabljenosti kremenovih nahajališč in pomanjkanje tehničnih izboljšav.

Največji izrabi lesa lahko sledimo v drugi polovici 19. stoletja, ko je šlo v vojvodinske kraje skozi Maribor na leto tudi do 1200 splavov. Prav tako je iz pohorskih bukev nastalo ogromno železniških pragov. Sečnja je bila v tistem času tako intenzivna, da so Pohorje nekateri imenovali tudi »gole gore«. Največ gozdov so posekali veleposestniki, ki so imeli skupaj okoli 13000 ha gozdov. Kmetje, ki so običajno imeli med 50 ha in 200 ha, so jim pridno sledili. Večino dela so opravili gozdni delavci, ki so bili stalno naseljeni v gozdovih in so povečini kot najemniki prihajali od drugod. Njihovo število je začelo upadati šele proti koncu 19. stoletja. V tem času so veleposestniki tudi spoznali, da je gospodarjenje z gozdovi boljše, če so delavci stalno naseljeni. Ti so v tem času začeli dobivati plačilo tudi, ko niso mogli več opravljati dela. Deležni pa so bili tudi zdravstvene oskrbe. Pokojnino so dobivale tudi vdove. »Drvarji« so bili povečini gozdni delavci, ki so delali pri kmetih kot npr. hlapci.

Gozd pa ni služil samo gospodarskemu preživetju. Služil je tudi kot zatočišče prebežnikom, večinoma mladim fantom na »begu« pred vojaščino. V pohorskih gozdovih so se skrivali tudi tatovi, ki so si postavili preproste lesene kočice iz brun (Gričnik, 2000).

2.2.1. Meje in razslojevanje

Pohorje je bilo v 19. stoletju razdeljeno med grofovsko, knežja in druga posestva. Delili so si ga grof Thurn (nad Vitanjem), Attems (nad Slovensko Bistrico) in knez Windischgratz (nad Oplotnico). Kraj Trije Žebli je dobil ime po treh žeblih v stari bukvi, ki so označevali smer meje med njihovimi posestvi. Nad Mislinjo je bila Lohningerjeva gozdna veleposest, nad Falo pa Zabeovo veleposestvo. Posamezni veleposestniki so imeli svoje gozdove z natančno določenimi mejami. Ti veleposestniki so začeli v drugi polovici izrabljati svoje južne gozdove s stalnimi delavci. S steklarji na glažutah, z žagarskimi delavci pa na žagah. Za oboje so sčasoma zgradili naselja na Pohorju, kjer so živeli skupaj s svojimi družinami. Na ta način je postopoma nastala nova družbena skupina, ki jo je zaznamoval poseben način življenja. Življenja, ki je prinesel izraze, kot olcar in žagmešter, predvsem pa način dela, ki je zagotavljal boljše rezultate. V tem času je zrasla cela vrsta naselij, med njimi tudi Oplotnica. Cesta iz Oplotnice proti Lukanji, kjer je bilo žagarsko naselje, je bila zgrajena l. 1860. Ker je bilo naselje na Windischgratzovem posestvu so tudi imenovali Windischgratzovo naselje. Sodeč po virih so se proti koncu 20. stoletja v ta naselja priseljevali tudi kmečki najemniki, ki so prej stanovali pri kmetih. Na južnem Pohorju je bilo do druge sv. vojne okoli 70 družin žagarskih delavcev. Sinovi gozdnih delavcev so običajno nasledili delo svojih očetov. Sin je očetu pomagal delati v gozdu. Navidez je šlo za naraven potek dogodkov. Nekaj več izbire v zvezi s svojo življenjsko potjo so imeli sinovi bogatejših kmetov.

Stalni najemniki in stanovalci so v primerjavi s »sezonskimi delavci« v kočah delodajalca imeli boljše pogoje za življenje. Stalno naseljeni gozdni in žagarski delavci so imeli tudi svoje vrtove z zeljem, krompirjem in solato. Sadili so po tratah, ki so nastale po sečnjah dreves. Ostali delavci so živeli po večjih kmetijah in oboji so hitro dosegli osnovne pogoje za skromno življenje.

Skromno življenje pa je bila tista meja, ki so jo delavci na Pohorju, kakršnikoli so že bili, redko presegali.

Po letu 1870 so veleposestniki redno nastavljali gozdarje in logarje. Tudi ti so živeli v gozdovih, vendar med njimi le nižje kvalificirani, ki so bili v neposrednih stikih z delavci. Živeli so v preprostih bajtah iz lubja, ki so jih po opravljenem delu podrli. Pri zaposlitvi, v primerjavi z državnimi idrijskimi gozdovi, niso potrebovali dokumentov, odslužene vojaščine ali določene starosti. Kultura gradnje prebivališč se je še posebej razširila po prvi svetovni vojni, v času izjemne konjunktore in s tem večje sečnje gozdov. Vendar so si goloseke lahko privoščili le veleposestniki in še ti so poseke takoj pogozdili.

Najbolje plačano je bilo sankanje lesa k drčam v zimskih mesecih. Čeprav je bilo to delo normirano kot najbolj nevarno so ga imeli gozdarji najraje, saj je bilo najbolje plačano. Po drugi vojni so to delo kot pretežavno in prenevarno odpravili s predpisom. Med delavci je sankanje lesa k drčam veljalo kot poseben preizkus spretnosti in moči. Sanke so bile dolge približno pet metrov in spredaj so imele premičen del za upravljanje s sankami, ki so se ga močno oprijemale gozdarjeve roke. Z nogami se je predvsem zaviralo, kajti na sankah niso sedeli. To je bil »pravi ringlšpil za vlke« (Baš, 1967: 64), so govorili. Sankanje lesa v virih sicer ni opisano kot iniciacijski ritual, vendar je imelo vrsto elementov iniciacije. Vsak, ki je sankal les, si je namreč pridobil spoštovanje v skupini. Poleg tega je sankanje predstavljalo močan identifikacijski element, predvsem pa je bil to močan doživljajski dogodek, ki jim je, potem ko so se ga spomimnjali in se o njem pogovarjali, krajšal dolge zimske večere.

Dva primerka takšnih sank sta ohranjena kot razstavni eksponat v gostilni Kovač na cesti med Zrečami in Roglo.

Za spravilo lesa v dolino so uporabljali drče. Drča na Bajgotu (nad Rušami) je bila zgrajena leta 1838 in je delovala vse do leta 1959. Lastnik lobniške drče je

bil sam grof Zabeo iz Fale. Projektiral jo je ruški steklarnar Benedikt Vivat in je v začetku bila namenjena za steklarske potrebe. Dolga je bila več kot 10 km.

Delavci ob drčah so se imenovali poštarji in so skrbeli tako za pretok lesa po drčah, kot tudi za njihovo vzdrževanje. Kot pripomoček so uporabljali vrvi iz pokošene in spletene močvirske trave, ki so jo imenovali lasovina. Lasovino so uporabljali tudi za mašenje lukenj v drči. Navadno so jo pletle ženske. Sicer pa so ženske imele še druga, vzporedna opravila in kar je še bolj pomembno, za svoje delo so bile plačane. Najpogostejše žensko opravilo je bilo pogozdovanje.

»Pogozdovalke«, kot jih imenuje Baš, so bile iz družin gozdnih delavcev. Ženske so vabili k delu s posebnim razglasom v cerkvi, logarji pa so potem izbirali najemno število delavk. Te so skrbele, da so se sadike tudi primerno razrasle. Viri ne opisujejo tega dela kot manj vrednega. Nasprotno, ženske pogozdovalke opisujejo kot sestavni del skrbi za gozd in jim s tem priznavajo soudeležbo pri gozdarskih opravilih. Delo je bilo za njih sicer naporno, a za ženske je bilo to tudi eden od načinov druženja in srečevanja. S tem, ko so pogozdovale in skrbele, da se je drevo lepo razraslo, so bile na nek način enakopravno vključene v delo gozdnih in žagarskih delavcev na Pohorju. Krogotok izrabe lesa je bil tako zaključen, posamezna opravila pa so dobila tudi svoj spolni predznak (ženske – rojstvo in nega, moški – obdelava, izdelek).

Delo v gozdovih, ki so ga opravljali kmetje in najemniki, je bilo lažje in manj obremenjujoče. Kmetje so imeli tudi sicer bolj raznoliko delo, saj so se morali ukvarjati tudi s prodajo in gospodarjenjem. Na velikih posestvih je bilo delo težje, bolj enolično in bolj samotarsko. Leta 1830 je povprečna plača žagarskega delavca znašala okoli 1000 din. Žagarski mojster pa je dobil 200 din več. Najvišje plačilo so gozdni delavci dobili za sankanje - 80 din na dan. Strošek hrane, kupljene pri trgovcu, za en mesec za npr. šestčlansko žagarsko družino (ki je bila najpogostejša) je znašal okoli 700 din. Alkoholne pijače, ki so jih navadno pili v nedeljo, so »jim vzele« 100 din. Ob pitju v gostilnah so moški najraje kartali.

Sicer so delavci lahko kupovali tudi »na upanje«. Trgovci so vsak mesec sporočili gozdni upravi delavčev dolg in ta ga je odbila od plače.

Otroci delavcev so od veleposestnikov ob božiču dobili darilo. Najpogosteje so dobili obleko, obutev in šolske potrebščine. Nagrade so radi primerjali med seboj. Ta neformalna »obdaritev« je bila tudi dodatna informacija o tem, kakšen je posamezni kmet oz. veleposestnik. Pogovori o tem sicer niso bili ključnega pomena za odločitev, so pa dopolnjevali zgodbe o posameznih delodajalcih. O Attemsju in Windischgratzju je krožilo največ zgodb o tem, kako sta ob božiču otroke obdarovala z obutvijo in obleko.

Redno plačilno sredstvo pa je bil seveda denar. Tisti delavci, ki niso znali brati in pisati, so imeli t. i. rovaše. Ti so bili iz lesa narejene dvodelne podlage, na katere so tako delavci kot logarji beležili podatke. Tak način beleženja izplačila se je obdržal vse do leta 1918.

Viri pričajo, da je bilo plačilo v pohorskih gozdovih višje kot npr. v idrijskih. Za primerjavo so poskrbeli tisti, ki so hodili v idrijske gozdove na sezonsko delo.

Po prvi svetovni vojni je obseg lesnega gospodarstva naglo naraščal, od srede 30-ih let 20. stol. pa je mogoče slediti enakomerni rasti. Delovni pogoji se v tem obdobju niso bistveno spreminjali.

Delo žagarjev je trajalo 12-14 ur. Čeprav je zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 govoril o delavnem času, so se delavci zaradi višjega plačila preprosto odločali za podaljšani delavnik. Plačilo se je večalo, če so pri delu v gozdu očetu pomagali otroci. A le do sinove poroke.

Omenili smo že, da je bil za preživetje družine pomemben tudi zaslužek žena. Imele so namreč samostojne dohodke, zaslužile so ga s sajenjem in oskrbo sadik. Literatura, ki opisuje razmere gozdnih delavcev v avstrijskih deželah priča o tem, da se je tudi tam veleposestnikom najbolj splačala stalna naselitev delavcev. Gozdove je bilo namreč treba tudi gojiti, varovati in gospodarno

urejati. Takšno delo pa traja celo leto. Zato so veleposestniki posvečali poseben pomen nastanitvi delavcev in njihovim mezdám.

Stalno prijavljeni delavci so pri delodajalcih imeli urejeno tudi osnovno socialno zavarovanje. Veljalo je v primeru bolezni, smrti, poškodbe in vdovstva. Podobno je bilo na Pohorju. Delodajalec je več nudil zato, da je lahko od delavcev tudi več zahteval. Starostno so se zaradi velikih dajatev zavarovali le redki delavci in so po upokojitvi navadno bili finančno breme otrok.

Delavci, ki so se zaposlili pri veleposestnikih, so potrebovali tudi bivališča. Veleposestniki so ta problem reševali tako, da so v stanovanja preuredili že obstoječe stavbe. Ponekod so to bile šole, v Hudinji je bila to npr. žaga. Zgradili so tudi nove, zidane stavbe. Stanovanja so posodabljali tako, da so namesto črnih kuhinj vgrajevali štedilnike, napeljali vodovod in v Hudinji zgradili manjše elektrarne. K opreми stanovanj je običajno sodila tudi omara in postelja. Na ta način so na Pohorje prihajale nove bivanjske in življenjske navade. Rasle so nove stavbe iz lesa in granita, iz katere se je postopoma oblikovala tradicionalna gradnja: Na severi strani so bili temelji iz večjih granitnih kosov, zgornji del hiše pa v celoti iz lesa. Na južni strani so za temelje uporabljali vzdolžno naložen škrlavec, za zgornji del hiše pa so prav tako v celoti uporabljali les. Eno takšnih hiš s črno kuhinjo so pred časom obnovili v Skomarjah, rojstnem kraju Jurija Vodovnika.

Gozdni in žagarski delavci zemlje in nepremičnin niso imeli v svoji lasti. Vezani so bili izključno na svoje delo, katero jim je podeljevalo družbeni status. S kvalitetnim delom, s katerim so več zaslužili, več kot so ga opravili, so si večali življenjsko raven. Pomembno je bilo tudi to, ali so delali kot najemniški ali kot stalni delavci. Stalni delavci so imeli višji družbeni status. Kot delavci so delali tudi kmetje, ki niso dedovali.

V bistvu je bil standard opisanih delavcev enak standardu velikih kmetov, le da so bili brez lastnine. Ker so ti delavci dobili visok in stabilen, stalen standard, so čutili pripadnost delodajalcem.

Najemnine za stanovanja v virih niso omenjena in predvidevamo lahko, da je bila najemnina všteta v plačo za delo v gozdu.

Majhne kočice iz lubja so si delavci v gozdu zgradili v primerih, ko so bili preveč oddaljeni od doma in so jih po opravljenem delu pospravili.

2.2.2. Družinsko in družabno življenje

Oče in mati sta si običajno delila skupno posteljo, katere del je bil predal, ki so ga zvečer izvlekli in spremenili v ležišče za otroke. Imenovali so ga trugla ali ladlc. Starejša dekleta so običajno spala v kuhinji, na svojem ležišču. Podobno kot žagarji, gozdni delavci in kmetje, so se med seboj primerjale tudi njihove žene. Žene kmetov ali kmečkih delavcev so med seboj tekmovala s pridelki, žene gozdarjev pa so se postavljale s čistočo stanovanj. Viri navajajo, da so imele žene gozdnih delavcev več časa, še posebej, če ni bilo na voljo običajnega dela pogozdovalk.

Družini, katere mož je dobil stalno zaposlitev pri delodajalcu, je pripadalo do dva hektarja njiv, travnikov in vrtov. Na tej zemlji so žene delavcev pridelovale hrano za družino. Pridelale so največ krompirja, solate in kolerabe. Poleg tega pa še precej krme za živino. Takšna družina je običajno redila po dve kravi in par prašičev. Po fratah, kjer so predhodno požgali ostanek gozda, so sejali oves, krompir in rž. Trgovine z najnujnejšimi potrebščinami so bile v vseh večjih krajih. Na južnem Pohorju npr., so bile v Oplotnici, Šmartnem na Pohorju, na Tinjah in v Slovenski Bistrici. V njih so se delavci oskrbovali tedensko, običajno po izplačilu plač.

Sodeč po virih gozdni in žagarski delavci na Pohorju niso trpeli večjega pomanjkanja. Prej nasprotno, sodeč po Baševem raziskovanju prehranjevalnih navad so v primerjavi s prebivalci drugih slovenskih pokrajin pojedli največ. Lokalna kulinarčna posebnost so bili krofi, imenovani »krapi«, ki so jih pekli za pusta in ob kolinah oz. »furežu«, kot se ta dogodek imenuje še danes. Kvaliteta hrane pa je bila seveda odvisna od statusa zaposlenega. Redno zaposleni so se ponašali z boljšo hrano in stanovanji. Ali točneje, stanovanje, obleka in doma pridelana hrana so bili pomembni redni dodatki žagarskih in gozdnih delavcev. Sami so morali poskrbeti le za obleko za delo in vsakdanje življenje. Praznično nošo so, ko se je obrabila, uporabljali za delo. Plaščev niso uporabljali. Blago so kupovali od krošnjarjev in so ga dajali šivati krojačem v naseljih in vaseh. Za

delovne hlače iz svinjskega ali govejega usnja so pa govorili, da so iz »hudičeve kože«. Spodnje hlače so bile »gate«, preoblačili pa so se navadno ob koncu tedna.

Obleka za fante se je spremenila ob nastopu dela v gozdu, za dekleta pa po 18. letu. Delavci s stalnim delom so svoje obleke radi primerjali z oblekami kmetov. Sodeč po virih, so bili najboljše oblečeni logarji. Najboljšo priložnost za primerjavo so ponujale nedelje.

Nedelja je bila poseben dan za delavce tudi zato, ker je bilo druženje in aktivnosti gozdnih delavcev in njihovih družin ta dan najintenzivnejše. Navadno so se družili tisti, ki so skupaj delali, razen v nedeljo, ko so se vsi srečali v cerkvi.

Najpogostejše zbirališče pa je bila gostilna. Gozdni delavci so običajno v gostilne zahajali dvakrat na teden. Neredko so z moškimi v gostilno zahajali tudi otroci in žene. V gostilnah so predvsem jedli težko in močno hrano ter pili vino. Gostilna je bil prostor za ples in druženje, ki se je nerdko končalo s pretepom. Najpogosteje med gozdnimi delavci, ki so delali pri veleposestnikih in kmeti, ki so imeli malo svoje zemlje.

Tako eni kot drugi so izjemno radi kadili. Tobak je bil na Pohorju zelo priljubljen, pipe so kadile tudi ženske. Pipa je bila tudi neke vrste zaščitni znak Jurija Vodovnika in če so se kjerkoli citirali njegove pesmi, se je govorec obvezno pojavil s pipo.

Prostega časa ni bilo niti za ženske, niti za moške. V uporabi je bila kmečka ljudska modrost, »da je bil prosti čas samo ponoči, ko so spali«. Prosti dan je bil le ob nedeljah in prazniku, po maši. Šli so po nakupih, možje so kupili ženi nakit. Viri navajajo, da je bilo darilo v obliki nakita najpogostejše darilo ženam. Sledilo je denar, s katerim si je žena lahko dala narediti novo obleko. Nedeljski čas so izkoristili za počitek. Moški so radi igrali karte po gostilnah, a nikoli za denar. Od glasbil so poznali in najpogosteje uporabljali diatonično harmoniko,

»harmoniko na knofe«. Najpogosteje so plesali »polko, štajriš in valcer« ter peli in tudi pri tem uporabljali besede nemškega izvora.

Pred I. svetovno vojno je večina delavcev nosila brade, po vojni so se praviloma brili. Tu in tam so nekateri obdržali kvečjemu brke. Nikjer ni zabeleženo, zakaj. Nekateri so nosili tudi uhane, »ringlce«. Verjeli so namreč, da jih bodo obvarovali pred glavobolom.

Kljub osnovni zdravniški oskrbi so se delavci najprej poskušali pozdraviti doma. Zdravile so žene, ki so uporabljale »domače« zdravilne rastline, predvsem arniko, rman, materino dušico in trpotec. Zaradi narave dela so delavci najpogosteje utrpeli površinske krvavitve, zvine in zlome. Z arniko, namočeno »na žganje« (Baš, 1967: 222), so razkuževali, z rmanom pa ustavljali krvavitve. Zelišča so stiskali v sok za obkladke ali pa jih sušili za zdravljenje s čaji. Le pri težjih zlomih so delavci pripeljali sodelavca k zdravniku. Težje poškodbe so navadno nastajale pri sankanju ali kleščanju lesa.

Razlika med logarjem in gozdarjem je bila tudi v tem, da je bil logar z delavci na terenu, gozdarji pa bolj v stiku z upravo. Ta drobna razlika je razvijala občutek pripadnosti in vplivala na druženje. Baš navaja, da so žagarski delavci »zmeraj našli izgovor za ponos«, saj so znali poleg žagarskega dela opravljati tudi delo v gozdu. Tako eni kot drugi so se obračali na istega zaščitnika. To je bil Sv. Rok in na njegov praznik so delavci ostali doma in za to dobili plačilo.

Sodeč po zbranih poročilih je mogoče trditi, da je bila družina žagarskih in gozdnih delavcev izrazito tradicionalno patriarhalno urejena. Zadnjo besedo pri odločanju je imel mož in njegov zaslužek je predstavljal glavnino zaslužka družine. Žene so nabirale plodove, spletale močvirsko travo, skrbele za sadike ipd., a čas za ustvarjalno delo, medsebojno druženje in prosti čas jim je ostajal. Tudi moški so v primerjavi s kmeti imeli več časa za družino in v opisih

družinskega življenja je zaznati drugačno navezanost med partnerji, kot pri kmečkih družinah. Žene so se lahko bolj izrazile in imele več časa za otroke, vendar so se ravnale po splošnem prepričanju, da pri vzgoji ni prostora za neposredno ljubezen, mehkužnost in popustljivost, saj bo le tako otroku v življenju lažje. Kljub temu so bili otroci gozdnih delavcev zelo navezani na starše.

2.2.3. Odraščanje in poroka

Pomembnejši dogodek v vsakdanjem življenju mladega moškega, ki ga je označil za odraslega, je bila vojska. Že v času Avstro–Ogrske je na Pohorju veljalo, da je fant veljal za pripravljenega in sposobnega za ženitev šele po odsluženi vojaščini. Če fant ni šel v vojsko, je veljal za manj vrednega, nepopolnega, nesposobnega, kar je vplivalo na odnos z dekleti. Ta neformalni pogoj za druženje so v deklinški družbi izražala dekleta, ni pa znano, ali je to mišljenje prihajalo iz njene družine ali od njih samih. Prevladovalo je splošno mnenje, da je vojaščina spričevalo fantovske moči. Poleg tega je bilo za mladega moža pomembna tudi vrsta dela, ki ga je opravljal. Sinovi gozdnih delavcev so že v zgodnjem obdobju odraščanja pomagali očetom pri delu v gozdu. Sinovi veleposestnikov pa pri urejanju in vodenju ekonomije velikih kmetij. Slednje so zato vse pogosteje pošiljali v gozdarske šole.

Dekleta so za možitev morala dočakati dvajseto leto. Leta so bila pomembna predvsem v zvezi s pripravljenostjo na gospodinjstvo. Vzorci, ki so jih dekleta pridobila v družini, ne glede na družbeni status družine, so bili temeljni pri oblikovanju družinskega vsakodnevnega življenja po sklenitvi zakonske zveze. Ženske so imele, ne glede na starost, manj izbire in možnosti za delo. V literaturi se najpogosteje navaja, da je bil njihov najpomembnejši dogodek v življenju poroka in v obdobju mladosti so bile pomembnejše priprave na njo kot na primer priprave na delo.

Za Pohorca je bila poroka najpomembnejši korak oziroma dogodek v življenju. Poroka je namreč sporočala tudi, »kdo si in za kaj si« (Baš, 1967). S poroko se je pokazalo vso premoženje para in končalo obdobje priprave na samostojno življenje.

Pomembno nenapisano pravilo je bilo tudi, da se otroci družin gozdnih delavcev niso poročali s kmečkimi družinami. Razlike so obstajale že pri porokah med stalnimi in začasnimi najemniki stavb, pa čeprav so oboji spadali med žagarske

in gozdne delavce. Mlajše družine in gozdni delavci so imeli nižji standard in »na to se je gledalo povsod«. Držali so se reka, »da bogatija vkup drži« (Baš, 1967: 228).

Žagarske družine, kot tudi družine gozdnih delavcev, so razpolagale z različnim premoženjem, odvisno od tega, kakšen je bil njihov status pri delodajalcu in kolikšna je bila delovna doba. Viri navajajo, da bolj kot so bile premožne družine, bolj so postajali podobni oziroma bolj so poskušali oponašati navade kmetov in veleposestnikov, njihova nenapisana pravila in odločite o stanu, poroki in izbiri partnerja.

Po poroki se je žena preselila k ženinu. Starši so ob vstopu v pokoj od nje pričakovali, da jim bo stregla in pomagala pri hišnih opravilih. Veselili so se tudi skromnih stvari, ki jih je prinesla s sabo.

Mladoporočenca sta se navadno preselila k staršem enega od njiju. Če sta se na primer preselila k ženinim staršem, je bilo zelo važno, kakšno plačo ima mož, saj višjo plačo kot je imel, večjo težo so imele njegove besede in odločitve.

Pred poroko sta bila bodoča mož in žena skupaj največ eno leto. V zvezi z devištvom niso komplicirali, tudi z nezakonskimi otroki ne. Pri iskanju vzporednic med delavci na Pohorju in bogatimi kmeti ter veleposestniki literatura navaja, da so poskušali biti »podobni« bolj po nekaterih zunanjih znakih in materialnemu bogastvu, kot po duhovnih vsebinah in psiholoških ozadjih. Če je ženska npr. zanosila pred poroko, se je potem s partnerjem pač poročila. V nasprotnem primeru ni čutila hujših posledic. Viri navajajo to dejstvo kot vzrok, da je bilo pri gozdnih delavcih malo nezakonskih otrok.

Noseča ženska je imela v družini gozdnih in žagarskih delavcev, kot tudi kmetov, posebno vlogo. Viri navajajo posebna pravila vedenja za nosečnico in mlado mamico, za katera pa ni bila ugotovljena socialna funkcija. Nosečnica si na primer ni smela želeti preveč jedi. Običaj je bil, da so za nosečnico ob porodu

dejali, da gre v Rim. Posteljico so po porodu zakopali, zažgali ali pa spustili v tekočo vodo.

Na južnem Pohorju, kjer so bila žagarska naselja najbolj pogosta, je najstarejša hči dobila ime po materi, najstarejši sin pa po očetu. Viri navajajo zanimivost severnega dela Pohorja v zvezi z dajanjem imen po očetu ali materi. Zaradi vraževerja so raje dajali imena Habsburžanov ali pa imena iz svetopisemskih zgodb. Kot je zelo različna geografija južnega in severnega Pohorja, je različno tudi vraževerje. Podobno je bilo pri poroki. Ženin in nevesta sta ženitveno noč morala preplesati, na južnem pa sta plesala le prvi ples, ostali bi naj prinašali nesrečo. Za celotno Pohorje pa je bilo značilno, da se v prvih treh dneh ni vračalo nazaj v svoj prvi dom, saj je to prinašalo nesrečo za mlada zakonca.

Na skupno življenje sta se bodoča mož in žena pripravljala že pred poroko. Dva meseca pred poroko sta šla ženin in starešina, ki je bil ponavadi starš, na nevestin dom prositi nevestine starše za hčer. Na poročni dan je prišel ženin pred vrata neveste, ki so bila zaklenjena. Ko je odgovarjal na vprašanja, se je pred nevesto prikazalo na vratih še nekaj starejših žena. To pregovarjanje je potekalo znotraj ustaljenega rituala, v katerem so govorci nastopali v verzih. Tudi ko je nevesta odšla od doma, se je v verzih poslovila od domačih. Preden je odšla, je še nakrmila živino. Ženin in nevesta sta vsak po svoje odšla na poroko, s poroke pa sta odhajala skupaj. Hrane, ki se jima je ponujala na poti na poroko, nista jemala, jemali so jo svatje in jo potem na poroki jedli. Tudi na Pohorju je bila na poti k poroki »šranga«, razširjen predporočni običaj. Viri tudi omenjajo, da je bilo na Pohorju ob poroki manj iracionalnih verovanj in več praktičnih običajev, kot pri rojstvu.

V 19. stoletju se je poročni obred obvezno izvajal v cerkvi. Med obredom v cerkvi sta si ženin in nevesta segla v roke in nevestin stisk roke je moral biti močnejši, kar je pomenilo, da bo njena beseda v zakonu trdnejša. Ženin je dal nevesti po maši denar in ji s tem pokazal, da ji denarja v zakonu ne bo prikrival. Ženin je moral pa doma prvi spregovoriti in to je pomenilo, da bo ob vsakem

sporu moral spregovoriti prvi in se z ženo pobotati. Na gostije so hodili tudi nepovabljeni gostje, imenovani prežiči. Navadno so jim postregli kar zunaj.

Za poroko na Pohorju lahko rečemo, da je bila pristona neke vrste ekonomija poročanja. Za kmete je bila poroka predvsem možnost za povečanje posestva in premoženja. Gozdni in žagarski delavci pa so na poroko gledali bolj neobremenjeno. Viri navajajo, da so imeli več svobode pri izbiri partnerja. Pomembno za njih je bilo le to, da se niso poročali iz stalnih dogovorov z najemniških žagarskimi in gozdnimi delavci ter obratno. To nenapisano pravilo iz teh družbenih skupin pa za par ni bilo omejujoče, če je do poroke vseeno prišlo.

2.2.4. Izobraževanje in pismenost

Viri navajajo, da je bila med gozdnimi delavci nizka pismenost. Prvo šolo za svoje otroke so pohorski steklarji ustanovili leta 1834. Po propadu steklarstva so mnogi šli k Thurnu v službo kot pisarji oziroma neke vrste uradniki.

Grof Thurn se je zavedal, da je predvsem zanj pismenost pomembna in ko je bilo potrebno preurediti šolo v poslopje za delavce, je potem dal zgraditi novo šolo. Na novo zgrajeno šolo so imeli delavci žagarjev in gozdnih delavcev v neposredni bližini svojih naselij – v Rakovcu. Ostali so morali v Tinje. Šola na Tinjah je ena najstarejših na Pohorju, ustanovljena je bila leta 1763. Za pismenost otrok in izobraževanje je bilo v tem času na tem delu Pohorja najbolje poskrbljeno.

Čeprav je zakon Avstro-Ogrske monarhije iz leta 1869 uzakonil, da morajo vsi od 8 do 14 leta obiskovati šolo, pa ostajajo posamezni primeri nepismenosti na Pohorju vse do prve svetovne vojne.

Pohorci niso bili razgledani, v šoli so se namreč naučili le pisati, brati in seštevati. Pri verouku pa so pridobili le osnovna znanja za sprejemanje in razumevanje obstoječe realnosti.

Odnos do države in širšega okolja je bil takšen, kot ga je predstavil delodajalec, ki je vplival na delavce predvsem preko logarjev. Razpad Avstro-Ogrske monarhije in nastanek nove jugoslovanske države nista pri njih sprožila nobenega bistvenega razmisleka – tudi sistema sta bila za njih enaka.

Ker so se družili bolj med sabo, tudi ko so šli v vas, ni prihajalo do »vstopanja kakih novih idej«. (Baš, 1967: 41)

Politično življenje v Vitanju, Slovenski Bistrici in Oplotnici ni bilo izrazito razgibano. Obstajali sta le dve stranki – liberalna in klerikalna. Njihova narava dela oziroma prostorska odmaknjenost je bila podobna njihovemu udeleževanju političnih aktivnosti.

Branje knjig in časopisa pri gozdnih delavcih ni bila vrednota, ki bi jo spoštovali in posebej gojili. Predvsem zato, ker so dosti delali v samoti, v pohorskih gozdovih in so si želeli v prostem času več druženja in družabnih dogodkov. Viri navajajo, da so največ brali žagarski delavci, ki so bili naročeni na Mohorjevo družbo. Letna naročnina v kraljevini Jugoslaviji je bila 20 din, kar so si lahko privoščili. Brali so predvsem versko literaturo.

Kmetje so bili v primerjavi z gozdnimi delavci bolj v stiku z večjimi naselji. Poleg predelave lesa so morali skrbeti tudi za njihovo prodajo, njihovo delo je bilo bolj vsestransko in zato so bili bolj povezani z dogajanjem v dolinah in s tem tudi s kulturnim življenjem. Gozdni delavci so v svojih naseljih imeli urejeno vso infrastrukturo, naselje je imelo šolo, trgovino in gostilno. Bili so preskrbljeni za svoje osnovne potrebe in so ostajali ozki v svojih mišljenjskih vzorcih.

Znani tedenski reviji, ki so jih brali kmetje in žagarski delavci, sta bili Slovenski gospodar in Domovina. Zapisano je, da so na kulturo branja v družini vplivali upokojeni delavci, ki so v penziji imeli čas za branje. Branje ni bilo posebna vrednota in če so dobili ostali člani v roke kakšno revijo, so jo po naključju oziroma zaradi upokojenega člana družine, ki je bil na njo naročen.

Pripovedke in ustno slovstvo ni imelo pri delavcih posebne teže. Brali so le pesmi Jurija Vodovnika in (na glas) zgodbe knjig Mohorjeve založbe. Nek učitelj z rakovške šole pa je v 30 letih ustanovil tamburaški zbor in so igrali po domovih – a le v Rakovcu.

V Slovenski Bistrici so bile organizirane igre, kulturni program in kino. A delavci so raje prosti čas ob nedeljah, ko so se vračali iz nakupa ali maše, prebili v gostilnah in z njimi povezanim družabnim življenjem.

Gozdni in žagarski delavci so se najbolj veselili druženj na veselicah in v gostilnah, kot tudi pri žegnanjih, kjer je bilo več pijače in jedače. Ti dogodki so bili prilika, da so srečevali ljudi iz drugih naselij. Ena takšnih točk je bila pri Sv. Urh nad Slovensko Bistrico, kjer so ob nedeljah in praznikih plesali in kupovali nakit.

Edino na Notranjskem je zabeležena močnejše delavsko in kulturno-prosvetno dejavnost s strani žagarskih in gozdnih delavcev. Tudi za orle (klerikalne) in sokole (liberalne) športne in politične organizacije so omenjeni delavci redko slišali. Tako so tudi v zvezi z volitvami imeli pomanjkljive predstave (kdo kandidira in kakšne interese zagovarja). Najpogosteje so se ravnali po logarjih, saj so ti nekako bili vez z delodajalci oziroma veleposestniki, ki pa so v političnem smislu že bili del družbenega življenja.

Gozdni in žagarski delavci se niso zavedali izkoriščanja s strani delodajalcev. Primerjali so se z življenjem kmetov in najemnikov in se niso pritoževali, saj je bilo delo vseh teh družbenih skupin trdo.

Vsakdanje življenje Pohorcev je bilo trdno in tesno povezano s cerkvijo. Domačo ali tisto, do katere so običajno romali pod vodstvom domačega »dekana«. Med najbolj znanimi je bil »vižar« Jurij Vodovnik. Na romarskih poteh so se srečevali tudi ubežniki pred vojno, skrivači pred vojaško službo, tihotapci, »tobakarji« ter spremembe željni domačini. Ti so se na Pohorju srečevali z delavci od drugod, ki so delali na glažutah in fužinah, z oglarji ter graditelji drč. Veljal je pregovor, da lepa nedelja ni lepa, če vsaj dva potem nista »marzla«. Morda je tudi zato v Avstriji Dravsko polje slovelo kot Štajerska Turčija. »Takrat so si domačini uprizarjali vesterne kar doma. Domači fantje so bili dokaj alergični na romarje, predvsem vrstnike. Klofute so bile pogoste.« (Gričnik, 2000: 375)

Župnik na Tinju je okoli leta 1860 zapisal, da je ukinil zgodnjo mašo. Zaradi zgodnje maše so namreč romarji prejšnjo noč prebili na skednju. Noč ima svojo moč in dogajale so se stvari, kot piše v svoji kroniki, ki naj ne bi bile združljive z namenom romanja. Mimogrede, podatki o prvem romanju segajo v leto 1505, ko so romarji iz Kölna romali k Trem kraljem. Takrat naj bi Duerer naslikal portret Slovenke, »una willana windisch«. (Gričnik, 1997: 375)

2.2.5. Pripisana mentaliteta Pohorcev

Janez Koprivnik opisuje Pohorce kot »pohlevne in ponižne«, bili pa so tudi redkobesedni in nezaupljivi do tujcev. Le ob alkoholu so postali bolj gostobesedni.

Ker so se gibal predvsem v svojevrstnem okolju delavskih naselij na Pohorju, so bili glede politike zelo nerazgledani. Za razmere v Sovjetski zvezi in Nemčiji niso vedeli. Tudi statusa nemške manjšine po priključitvi Avstrije Nemčiji leta 1938 niso poznali. Podobno kot niso vedeli prav veliko o nacizmu. Bili so zatopljeni v svoje delo in nespremenljivost njihovega sveta. Razmišljanje o državnih in socialnih ureditvah je segalo onkraj njihovega horizonta. Ali rečeno drugače, njihov družbeni svet je obsegal samo družbene skupine prebivalcev Pohorja: kmete, najemnike in redno zaposlene gozdne in žagarske delavce. Te tri skupine so se razlikovale po premoženju, zato ne preseneča, da so kmetje skozi vse elemente vsakdanjega življenja uveljavljali svoj dominantni položaj.

Gozdni in žagarski delavci na Pohorju so se zato lažje primerjali z delavci iz Slovenske Bistrice. Tam je bila tovarna bučnega olja, tovarna medenine in bakra ter tovarna klinčkov za čevlje. A zavest o skupnosti delavcev, kot nekakšnega družbenega sloja, ni presegala kroga gozdnih delavcev.

Pomembno torišče družbenega življenja je bila tudi cerkev. S svojim stabilnim in nespremenljivim pogledom na svet jim je dajala občutek varnosti. Njen vpliv na zavest delavcev in odločanje v vsakdanjem življenju delavca je bilo sicer posredno, a zelo učinkovito. V vsakdanjem življenju Pohorcev je, kar se tiče institucij, imela tako še najbolj pronicljiv in prevladujoč vpliv. Njen vpliv se je najbolj kazal pri trdnem in nespremenljivem pogledu na svet, brez kakšne posebne poglobljenosti. Tako so se delavci pred začetkom dela vedno prekrižali in molili očenaš. Hodili so na romanje v Brezje. Poleg Sv. Vida so molili še k

Sv. Antonu na Ribnici (za zdravje prašičev) in za binkoštno praznike na Brinovi gori (za srečo v zakonu). Pri vsem tem naj ne bi šlo, kot navajajo viri, za globlje verske nagibe, le za neko primarno osebno korist in zadoščenje.

Slovenski in nemški gozdni delavci so se v glavnem ločili po jeziku. Podatkov o narodnih nasprotij ali nasprotij do Avstro-Ogrske monarhije in nemške manjšine nisem zasledil. Vojaščina, »sodnija«, občina in gozdarska uprava je bila za njih »država«. V vsakdanjem življenju so menili, da so »Nemci ljudje kot mi«. (Gričnik, 2000: 404)

Kakšne razmere jim prinaša nacistična Nemčija, se niso zavedali. Agitacija nacistov je pritegnila le nekatere kmete. Želeli so si miru in menili, da »vojska je vojska« (pač naporna in zahtevna, a ista povsod).

Pri delu so srečevali tudi Dalmatince, Srbe in Hrvate, ki so prihajali kot najemniki za delo, a kot rečeno, glavna ločnica je bila vrsta dela in vloga pri delu, ne pa narodnost.

3. O sociologiji vsakdanjega življenja Pohorcev

Kot je ukrivljen dolg osemdeset kilometrski pohorski hrbet, so različno ukrivljene družbene zgodbe Pohorcev. Na eni strani je bilo Pohorje obdano z železnico Dunaj-Trst in poseljeno z bogatimi kmeti (vzhodni del) in na drugi strani z revnimi kočarji in geografsko zaprtostjo (zahodni del). V svojem delu sem za analizo vsakdanjega življenja Pohorcev uporabil pisne in ustne vire, ki opisujejo preteklo vsakdanje življenje na celotnem področju in se posvetil obema »družbenima skupinama«, bogatim kmetom in hlapcem. Menim, da je ta neke vrste »polarizacijski pogled« osnovni pristop k raziskovanju družbenega življenja Pohorcev in predstavlja temeljno izhodišče za nadaljnjo raziskovanje vsakdanjega življenja na Pohorju*.

Po Alfredu Shutzju je vsakdanje življenje tisto, ki se tematizira skozi konstitucijo smiselnega delovanja v subjektivni zavesti in s poudarki pragmatične relevance in praktičnega delovanja v vsakdanjem življenjskem svetu kot izvoru smisla, pomena. Schutz ostaja od samega začetka v svojih analizah na ravni t. i. konstitutivne fenomenologije naravne drže, se pravi na ravni, ki ne zahteva transcendentalne utemeljitve. V tej zvezi uporablja tudi naziv psihologija intencionalnosti (ali ontologija življenjskega sveta) in pri tem izhaja iz teze, da je življenjski svet še zmeraj družbeni svet in ne spoznanje o njem (o svetu), kot to sledi iz Husserlove transcendentalne analize. Se pravi, da skupnost in družba niso »subjektivitete višjega reda«. (Schutz, 1971)

*Pri razumevanju vsakdanjega življenja Pohorcev sta mi najbolj pomagala Alfred Shutz in Agnes Heller. Pri spoznavanju družinskega življenja in mladosti Pohorcev pa bi se težko znašel brez razprav Mirjane Ule, Phillipa Ariesa in Johna R. Gillisa. Pri prvih korakih analiziranja zgodb, ki sem jih zbiral na Pohorju, pa so mi pomagali tudi teoretski nastavki Mojce Urek in Tanje Renner.

To, da konstitutivna fenomenologija naravne drže (kot ontologija življenjskega sveta) ne zahteva transcendentalno-fenomenološke utemeljitve, pomeni, da ni dvoma, da bi svet utegnil biti drugačen, kot se nam kaže.

Človek v svoji naravni drži gradi svoje interakcije na osnovi domneve o nespremenljivosti nekaterih pomembnih »parametrov« vsakdanjega življenja. Torej to, da je svet to, kar se nam ravnokar kaže, pomeni tudi to, da domnevamo, da bo tak (nespremenjen) tudi ostal, saj je samo tako možno izvajanje načrtovanih akcij. »V naravni drži se vedno nahajam v svetu, ki je zame nevprašljiv in sporazumljivo resničen. Ta svet je nevprašljiv temelj vseh danosti kot tudi nevprašljiv okvir, v katerem se mi postavljajo problemi, ki jih moram rešiti. Ta svet ni moj zasebni svet, temveč je že od samega začetka intersubjektivnost danega oziroma družbenega značaja« (Schutz, 1971: 132).

Schutz in Luckmann (Luckmann, 1988) trdita, da se lahko v območju tega sveta, v katerem velja pravilo recipročnosti perspektiv, vzpostavi »skupno komunikativno okolje«. Vsakdanje življenje kot del celotnega življenjskega sveta je za človeka v naravni drži najbolj pomembna in vzvišena realnost (paramount reality). Ta realnost je torej osnova za vse druge realnosti ali smiselne/pomenske poduniverzume ali smiselne province, kot so svet sanj ali fantazije, pa tudi znanosti.

Schutz o družboslovni metodologiji meni, da znanosti, ki hočejo pojasniti in razumeti človeško delovanje in mišljenje, morajo začeti z opisom temeljnih struktur predznanstvene – in za človeka živečega v naravni drži – sporazumljive realnosti. Dejstva, dogodki in podatki, s katerimi razpolaga družboslovec, imajo »posebno« strukturo. Njegovo polje opazovanja, socialni svet, v načelu ni nestrukturirano. Vsebuje poseben pomen in relevantno strukturo za človeška bitja, ki živijo, mislijo in delajo v njem. Miselni objekti, ki so jih konstruirali družboslovci, se nanašajo na miselne objekte ter temeljijo na njih, ki jih je z

zdravorazumskim mišljenjem konstruiral človek, ki živi svoje vsakdanje življenje med soljudmi.

Objekt družboslovja, socialni svet, je torej že pred intervencijo in interpretacijo družboslovca interpretiran in osmišljen s strani akterjev, nahajajočih se v naravni drži. In Schutz vidi v tem zablodo teoretskih, fiktivnih pojmov in konstruktov, ki nimajo nobene zveze s konstrukti in pojmi akterjev v vsakdanjem svetu, saj simbolne predstrukturirane realnosti družboslovje ne jemlje resno. Zato vztraja pri nujnosti vključitve »subjektivne perspektive«, to je iz zdravorazumske zaloge znanja izhajajoče orientacije akterjev v vsakdanjem življenjskem svetu, v oblikovanje »objektivne« teorije. Zanimivost Schutzovega in Luckmannovega razčlenjevanja življenjskega sveta je razčlenjevanje na prostorsko, časovno in družbeno dimenzijo ter problematiko zaloge vedenja.

Schutz se posveti pojmu racionalnosti glede na oziroma v tolikšni meri, kolikor se navezuje na raven družbene teorije. Najprej razišče, kaj pomenijo različne ravni opazovanja družbenega sveta. Schutz za zanimajo tudi, ali so kategorije racionalnosti za akterjevo delovanje odločilnega pomena ali ne. To priliko dobi ob opisu družbenega sveta, kakšen se kaže akterju znotraj tega sveta v njegovem vsakdanjem življenju. Schutzu se zdi pomemben tudi družbeni svet, ki je dan znanstvenemu opazovalcu, kot tudi to ali so kategorije, ki jih uporablja raziskovalec in opazovani akter, enake. Zaveda se dejstva, da se zdi vsak objekt različnim opazovalcem različen oziroma, da je v skladu z njihovo individualno pozicijo. Poudarja, da se v našem vsakdanjem življenju, prav tako kot v našem znanstvenem svetu, nagibamo k temu, da bo to, kar smo verificirali kot veljavno, veljalo tudi v prihodnosti. Kot znanstvene opazovalce nas družbeni svet ne zanima s praktičnega, temveč s kognitivnega stališča. Opazujemo ga z nepristransko ravnodušnostjo. Vendar v našem vsakdanjem življenju ostajamo človeška bitja prepletena z drugimi ljudmi. Tudi naše raziskovanje se dogaja preko vzajemnega vpliva in vzajemne kritike. Naše interpretacije družbenega

sveta, ki nas obdaja, ne izvedemo racionalno, razen v posebnih okoliščinah, ko smo primorani opustiti našo temeljno držo, da preprosto živimo svoje življenje. Zdi se, da smo si vsi naivno organizirali svoj družbeni svet in svoje vsakdanje življenje tako, da smo v središču družbenega kozmosa, ki nas obdaja. Bili smo rojeni v organiziran družbeni kozmos. Za nas je to kozmos, ki nosi vso opremo in je organiziran v tolikšni meri, da naše vsakdanje življenje in življenje soljudi spremeni v rutinsko zadevo. Nedvomno je družbeni svet budista popolnoma drugače organiziran od družbenega sveta šoferja mestnega avtobusa srednje razvitega evropskega mesta. Vendar je neizpodbitno dejstvo, da se oba svetova organizirata v okviru kategorij zaupnosti in tujosti, osebnosti in tipa, intimnosti in anonimnosti. Prav tako velja, da je vsak svet osredotočen na jaz osebe, ki v njem deluje in živi.

Schutz nadaljuje, da ima človek vedenje tako o družbenem, kot o naravnem, tako rekoč pri roki. Zalogo izkušenj si ustvarja z dedovanjem in z vzgojo, z raznolikimi tradicionalnimi vplivi, navadami in lastnimi prejšnjimi razmisleki. Zaloga se sestoji iz najrazličnejših vedenj v nekoherentnem in konfuznem stanju. Jasne in razločne izkušnje se prepletajo z nejasnimi domnevami. Vse polno je vrzeli, presledkov in prekinitev. Zdi se, da obstaja nekakšen sistem pravil, načel in navad, ki ga praviloma uspešno uporabljamo. Toda izvor naših navad je domala onstran našega nadzora in pravila, ki jih uporabljamo, so približna pravila, katerih veljavnost nikoli ni bila preverjena.

To dejstvo na Pohorju tako rekoč bije v oči, saj je pri Pohorcih jasno viden izvor navad in ravnanj, ki so onstran njihovega nadzora in zmeraj veljajo. To bom poskušal prikazati pri analizi zgodb.

Podobno kot filozof William James je tudi Schutz ugotavljal, da živimo v mnogoterih realnostih, od katerih je znanost samo ena. Poleg tega je rad poudarjal, da metodologija ni znanstvenikov učitelj, temveč njegov učenec. Vendar se mora resnično veliki učitelj nenehno učiti od svojih učencev.

Podobnega mnenja je bil tudi skladatelj Arnold Schonberg*.

Schutz torej meni, da razvoj družbene zaloge vedenja ni analogen z razvojem subjektivne zaloge vedenja. Tako struktura družbene zaloge vedenja nima razsežnosti, ki bi ustrezale danostim subjektivne zaloge vedenja. Struktura prve se razvija preko kulturno zgodovinskega akumuliranja vedenja, je določena z institucionaliziranimi procesi pri njegovem prenosu in se sklada s prevladujočo družbeno distribucijo vedenja. To nakazuje na temeljni problem: subjektivne zaloge vedenja in njene strukture bi se lahko v splošnem navezovale na značilne lastnosti subjektivnosti. Vendar je struktura subjektivnosti, prvič, odvisna od pogojev komunikacije (objektiviranje in interpretacije vedenja) in drugič, struktura zgodovinske zaloge vedenja izvira iz resničnih zgodovinskih procesov akumuliranja in iz institucionaliziranega prenosa vedenja.

* »Vse, kar je v tej knjigi, sem se naučil od svojih učencev.«, Arnold Schonberg, skladatelj, ki pripada struji New sounds komponiranja, t.i. matematičnemu komponiranju.

Življenje ljudi na Pohorju lahko opišem s formalnimi tipi družbene distribucije vedenja v primeru, ko družbena zaloga vedenja vsebuje elemente, ki so relevantni zgolj za moške in elemente, ki so relevantni zgolj za ženske. Enako velja tudi za »odrasle« in »mlade« ženske in moške. Te »delitve« so pri ljudeh v vseh družbenih sistemih dokaj trdne. V tem primeru govorim o enostavni družbeni distribuciji vedenja. Vendar Schutz poudarja, da obče materialno (spol, starost) determiniranje področij družbenih zalog vedenja ni mogoče. Po vsej verjetnosti pogoji, ki predstavljajo temelj enostavne družbene distribucije vedenja, determinirajo razdelitev družbene zaloge vedenja v »obče vedenje« in »posebno vedenje«. Vendar lahko »obče vedenje« v eni družbi predstavlja »obče vedenje« v drugi družbi - in obratno. Schutz tudi poudarja, da se obče vedenje rutinsko prenaša do vsakogar, posebno vedenje pa le v dosegu določenih družbenih tipov, toda v temelju je vedenje dosegljivo vsakomur. Vsakdo je tudi drugače motiviran za pridobivanje »posebnega« vedenja in obstajajo lahko tudi institucionalne ovire. Vsakdo tudi ve, v enostavni družbeni distribuciji vedenja, kateri družbeni tipi imajo v lasti določene oblike posameznega vedenja. V enostavni družbeni distribuciji sta realnost in predvsem družbeni svet relativno pregledna za vsakogar.

Kompleksna družbena distribucija vedenja Pohorcev je tesno povezana s spreminjanjem gospodarske situacije na Pohorju. Po zemljiški odvezi so namreč kmetje lahko dobili v upravljanje gozdove in pašnike in s tem povezana specifična kmečka opravila. Kompleksna družbena distribucija vedenja se navezuje na pridobivanje posebnega vedenja, katero pa vedno bolj postaja »kariera«. To je izgledalo na Pohorju na primer tako, da so bili delavci na mlinu najprej gospodarjevi hlapci, nato pa so s samostojnim delom na mlinu pridobili stanovanje (zraven mlina) in košček zemlje za samostojno družinsko življenje.

Različna področja posebnega vedenja se progresivno še bolj oddaljujejo od občega vedenja. Razlika med »laiki« in »izvedenci« se poveča. Prenos posebnega vedenja je tako vedno bolj odvisen od specifičnih pogojev. Lahko rečemo, da kompleksna distribucija vedenja v načelu ni več dostopna vsakomur. Vedenje lahko tudi postaja faktor moči v kompleksni družbeni distribuciji vedenja. Tako obstajajo skupine »izvedencev«, ki sestavljajo enega od institucionaliziranih katalizatorjev koncentracije moči. In zmeraj obstaja možnost konflikta med izvedenci za monopol nad nekimi vsebinami. Torej, strnjeno so poglavitne značilnosti kompleksne družbene distribucije vedenja naslednje: neenakost pri distribuciji občega vedenja, specializacija in delitve vedenja na različna področja in nepreglednost družbene distribucije vedenja.

Na Pohorju je bilo to vidno v primeru kočarjev oziroma hlapcev, ki so jim kmetje postavili kočje na svojem veleposestvu. Ti kočarji so imeli svoje družine in košček zemlje, ki so jo obdelovali. Razlike so obstajale že med kočarji samimi, in sicer glede na obveznosti do kmeta. Na enem posestvu je bilo več družin z različnim statusom in glede na to z različnim dostopom do občega vedenja. Tudi v našem primeru se torej potrjuje da se »vsebina« občega, kot tudi posebnega vedenja, spreminja. Obče vedenje se lahko pojavi v osupljivo drugačnih »verzijah«, pogojenih z družbeno strukturo. To vedenje lahko postane kasneje posebno vedenje, ki se sedaj prenaša zgolj znotraj družbenega razreda, ločine ipd. Po drugi plati pa se lahko pojavijo novi problemi, ki potencialno vplivajo na vsakogar, toda njihove relevantnosti pa še niso vsi dojemali. Ustrezne rešitve morajo biti družbeno ustaljene kot posebno vedenje skupine strokovnjakov.

Določene institucije lahko ta razvoj vedenj vzpodbujajo, onemogočajo ali pa omejujejo. Vendar le te lahko povzročijo avtomatsko pronicanje vedenja iz enega v drug družbeni sloj.

Praktično vedenje o stvareh na kmetijah na Pohorju je pronicalo svobodneje kot moč in pravica odločanja na kmetijah. Socialni status je bil motor pri odločanju o formalnih stvareh na kmetijah (najmanjše posojil npr.), naravno okolje s svojimi zahtevami po delu in pristopih dela (spravila lesa npr.) pa motor pri opravljanju dela. En izmed zgodb, ki jih je zbral Gričnik*, se glasi:

»Na Pohorju je bilo važno, kaj si delal. To so posredno in neposredno izražali tudi učitelji v pohorskih šolah, ko so sami, če je bilo potrebno, prijeli za delo. Tako so jih vzgajali k temu, da so ne glede na profesuro, zmeraj znali »poprijeti za vile in grablje«.

(Gričnik, 2000: 244)

Diferenciacija verzij občega vedenja lahko privede v določenih okoliščinah do točke, kjer obširna področja občega vedenja slednjič postanejo last družbenih skupin, razredov ipd. Pogosto se v moderni družbi pojavljajo družbe znotraj družbe. V teh družbah takšna diferenciacija verzij skupne dediščine nastopa preko najrazličnejših ideoloških stališč kot »družbeni« in »politični« problem. Spričo tega se zmeraj poskuša zagotoviti enak prenos bistvenih področij skupnega blagorja, kakor tudi »isti« dostop do različnih področij posebnega vedenja, in sicer z oblikovanjem izjemno specializiranih institucij prenosa, ki tako zmanjšujejo »filter efekt« družine.

Družbe znotraj družbe, o katerih govori Schutz, so se v svojih mehkih oblikah pojavljale na Pohorju v obliki družbenih statusov. Primer so žagarski in gozdni delavci na Pohorju ali npr. ljudje z južnega in severnega dela Pohorja.

* Anton Gričnik, Hvalnica Pohorju. Zreče, 2000.

Ko sem zbiral zgodbe pri svojih obiskovanjih Pohorcev na njihovih domovih, so mi pred oči prihajali »mali in veliki svetovi«, ki jih Agnes Heller opisuje v svojem delu*. Hellerjeva meni, da v vsakdanjem življenju posameznik reproducira neposredno svoj »mali svet« in na indirektnen način tudi »veliki svet«, v celoto družbe. »Mali« in »veliki« svet bi morda pri lahko primerjali z dvema imenoma, ki jih izpostavlja Levi-Strauss v svojih antropoloških raziskovanjih, in ki pomenita dve vlogi: v družbi in s samim sabo (Heller, 1978). Primer je pogovor s člani družine Marolt na Smolniku, v katerem sem doumel ločnico med hlapci in deklami ter gospodarji, ločnico, ki je bila pomembna, jasna in nepremostljiva. Mladi ljudje, ki so začeli delati pri kmetih kot hlapci in dekle, so prihajali večinoma iz južnega Pohorja.

Družine z več otroki in manjšimi kmetijami so bile namreč v tem času značilnost južnega Pohorja in »višek« delovne sile je iskal delo na severnem Pohorju. Otroci gospodarjev velikih kmetij niso »rabli delat«. Za gospodarja je bilo obvezno otroke »dati v šolanja«, fante običajno v gozdarske šole, dekleta v semenišča. Izobrazba je bila zelo cenjena. Po drugi vojni je bilo drugače, delali so vsi. Čeprav je bilo nenapisano pravilo, pa katerem se je »vedlo, kdo kam spada«. Vloge in družbeni svetovi Pohorcev so urejali njihovo vsakodnevno življenje, njihove svetove, med njimi samimi in do drugih. Pisni in ustni viri pa pogosto navajajo kot zunanji svet ne samo družbeno okolje, ampak tudi intenzivnost narave in naravnih pojavov.

* Agnes Heller, Svakodnevni život. Nolit, Beograd, 1978.

»To je pokrajina, ki te preprosto prevzame. Čutiš stik z naravo in toplino preprostih ljudi in počutiš se domače. Vse to zelenje, mogočna drevesa in še danes ohranjene nekatere stare hiše in koč, pa veter, ki zapiha okoli njihovih voglov, vse to te spominja na pretekle dni, še posebej ob misli, da so tu nekoč živeli tvoji predniki. Nehote začneš razmišljat o njihovem življenju.«

Njegov stari oče je prepustil posestvo hčerki, ki pa je še skrbela za njuna mlajša bratca.

Pohorci so na zunaj kot grče, navznotraj pa dobri kot kruh ... in so kljub trdemu delu srečni.«

(Gričnik, 2000: 556)

Pohorci so si svoj majhen svet organizirali linearno in večinoma ponavljajoče opravljali svoje opravke in veščine. Lahko govorimo o strukturi, enem kompleksu, ki se opravlja skozi vsak dan. To velja še predvsem za življenjska obdobja, ki temeljijo na vsakodnevnem temelju, na osnovnih sestavinah vsakodnevnega življenja. Na takšen način se oblikujejo naravne skupnosti in povezave v družbi. Hellerjeva na ta način opiše vsakdanje življenje Pohorcev v različnih družbenih sistemih. Podobno kot prebivalci drugih pokrajin so tudi Pohorci ločeni glede na družbeni status in si ustvarjajo svoje »male svetove«.

Podobno kot drugi tudi oni v vsakodnevnem življenju določajo, oblikujejo svoj svet in ga prenašajo tudi navzven in na svoje potomce. Hellerjeva je to opredelila kot vsakodnevno življenje, ki se dogaja v neposrednem okolju in ki se nanaša (le) na neposredno okolje. Na primer z družbeno delitvijo dela postane zavedanje sebe v svetu, svoje vloge, zavedanje tudi drugega, sveta. In tako pride do borbe za preživetje.

Kmeti nea preveč računajo na pomouč države, majo preveč izkoušenj iz preteklosti. Opirajo se na lasno znaje in so nezaupljivi do novitet. Tak je itak

zmeraj blo. Na nevesto in ženina se nea gleda preveč strougo, tudi včasih se ni. Nismo bli nikul bogati. Hudir pa je bil, če bogati niso gleali na premožeje in grunt.

(Gradišnik Stane, Slovenska Bistrica, 2002)

Kot vsakodnevno v življenju, je tudi vsakodnevno mišljenje heterogeno. Skupne črte mišljenja izhajajo iz vsakdanjosti in njihove aktivnosti. Vsakodnevno mišljenje se deli na strukturo in vsebino. Ta dva faktorja ne živita ločeno. Miselne vsebine se včasih vklaplajo v strukture vsakodnevnega mišljenja, včasih pa ne. Del strukture pa je seveda nujen za reprodukcijo posameznika v neki družbi in njegov obstoj, na primer osnovna šola. Se pa struktura in vsebina vsakodnevnega mišljenja menjata z različno hitrostjo. Struktura se spreminja počasi, ali celo stagnira neko obdobje, vsebine pa se menjujejo hitro. Teorije in principi delovanja so v vsakodnevem življenju »sodelovanje« z izkušnjami vsak dan in to postaja življenjska potreba družbe (Heller, 1978). Na Pohorju se v obdobju od pomladi narodov do obdobja po drugi svetovni vojni znajdejo skupine znotraj različnih družbenih sistemov, od zaključkov fevdalizma, preko kapitalizma, do socializma. Te skupine so od zunaj pod vplivom družbenih procesov, kot je npr. pojav železnice. Notranje naravne danosti pa je Pohorje samo (les, pašniki). Ta dva faktorja tvorita »napetost« v bivanju, delovanju in sodelovanju posameznikov na Pohorju in različnih družbenih skupinah (hlapci, veleposestniki).

Prostor človeka v vsakodnevem življenju je antropocentričen. Doživetje prostora in predstava o prostoru se medsebojno prepletata. Dejansko pa se je spustil pojem prostora v vsakodnevem življenju iz znanosti. Hellerjeva omenja v zvezi s prostorom občutek sigurnosti, toplino družine: to je Pohorje zmeraj predstavljalo. Naravna definiranost prostora je ponujala relacije med individumi in prostorom. Pohorje kot prostor predstavlja pomemben faktor pri raziskovanju vsakodnevnega življenja Pohorcev. Od zunaj so ga posamezniki gledali kot

zaprt prostor, ki ponuja neke vrste naravno in socialno zatočišče (ravbarji, ubežniki iz prve vojne, meščani iz Maribora, celo Kelti s svojimi prvimi naselbinami ipd.). Od znotraj so ga posamezniki gledali kot zaprt socialno naravni prostor, ki predstavlja zaključeno (varno) celoto za vsakdanje življenje (naravne danosti za preživetje in oblikovanje družine).

Pohorci so se skozi zgodovino trudili za ustvarjanje subjektivno neodtujene vsakdanjosti. »Notranja« danost jim je to omogočala in bili so zmeraj na »preizkušnjah«, ki jim jih je nudil »zunanji« svet.

Vsak posameznik bi naj vedel, kje se repititivne prakse nehajo in kje se lahko »intervenira«, ko se vpraša za poreklo; npr. kjer se nekaj, kar je običajnega, da pod vprašaj. Človek svoje življenje homogenizira iz enega določenega aspekta in ga zavestno postavlja v določeno hierarhijo. Pomembna za individuum je hierarhija bistva za sebe, naravnega, kar je za človeka naravno. Tisto, kar je v posamezniku najvišje bistvo, naravno, se skozi pogled na svet pretvarja v postopke, aktivnosti. V pogledu na svet so integrirani vsi faktorji, ki se pojavljajo v vsakdanjem življenju posameznika.

Na Pohorju si vsaksebi stojita dva pojma, dve energiji v vsakdanjem življenju ljudi, pojem neizprosne trdosti in težkega preživetja ter pojem življenja, polnem smisla.

Hlapci in dekletje ter delavci so bili nemalokrat prisiljeni se navezati na zemljo gospodarja in cilje v zvezi s posestvom. Življenje delavcev na kmetijah je bilo zelo težko.

Po drugi vojni so kmetom odvzeli vse. Bili so čustveno in gospodarsko deprimirani; »če nisi imel goše, nisi bil nič«. Meja med hlapci in gospodarji se je zabilisala.

(Gričnik, 2000: 556)

Pri raziskovanju Pohorja in vsakdanjega življenja Pohorcev sem zmeraj prihajal do dveh na videz nasprotujočih si stvari. Trdo življenje, zaprtost in omejenost, na drugi strani neopisljiva volja, aktivnost, individualnost in domišljija. Oboje zaznavamo tudi v drugih delih* opisovalcev vsakdanjega življenja Pohorcev. Naravni pogoji za življenje in družbene okoliščine, v katerih so se Pohorci nahajali, so tvorili poleg čisto običajnih vsakodnevnih življenjskih rešitev tudi psihosocialne »notranje mehanizme«, s katerimi jim je bilo omogočene lažje preživetje.

Eden od takšnih, kot jih sam imenujem notranjih mehanizmov, je bila poroka. Poroka kot ključen dogodek v spremenljivosti naravnega, družbenega in intimnega sveta prebivalcev Pohorja. Poroka ne samo kot dogodek, ki sta ga partnerja doživela ob sklenitvi zakonske zveze, temveč kot dogodek, ki je kot drevo rasel od otroštva in skozi mladost in je s poroko pokazal zrelost zakoncev, da sta pripravljena na življenje v prihodnosti. Lahko ga razumemo tudi kot dogodek, ki je predstavljal bistveni svet med majhnimi in velikimi svetovi in predvsem svet, ki je omogočil življenje paru tudi v prihodnosti.

*Na tem mestu je potrebno še posebej omeniti Jurija Vodovnika, ljudskega pesnika in pomembnega zapisovalca vsakdanjega življenja Pohorcev. Poleg njega tudi ne smemo pozabiti na Janka Glazerja in Jožeta Tomažiča. Slednji je zbral vrsto zanimivih bajk in skrivnostnih zgodb o Pohorcih in njihovem življenju.

3.1. Na Pohorju od otroštva do družine

Tudi na Pohorju je življenjsko obdobje otroštva in mladosti eden izmed ključev za razumevanje pomena poroke in družinskega življenja. V naslednjem poglavju bom poskušal opisati vsakdanje življenje Pohorcev od otroštva do poroke. Poroko sem opisal kot pomemben dogodek v življenju Pohorca, tako na osebni kot na družbeni ravni. Dogodek, ki je združen v aktu sklenitve zakonske zveze nastajal skozi vso mladost in odraščanje Pohorcev. V zgodbah Pohorcev je poroka navadno opisana kratko in jedrnato. Kot zaključna točka ozaveščanja o intimnem in družbenem pomenu poroke, ki je potekalo skozi vso mladost in ki je nastajalo predvsem v odnosu med starši in otroci. Zato sem v pričujoči nalogi, ki opisuje ključen dogodek v življenju Pohorcev, namenil več prostora obdobju mladosti in odraščanja.

Zavestno sem se izogibal izvenzakonskih zvez in družin, ki so iz njih izhajale. S tem poskušam poudariti pomen formalnega (pravnega) vidika zakonske zveze. Ta je namreč imel popolnoma drugačno vlogo v družbenem življenju Pohorcev kot izvenzakonske zveze. Kot vemo, pa izvenzakonske zveze na Pohorju niso bile redkost, še posebej pri kočarjih ter pri hlapcih in deklah. V tem primeru govorim o zvezah, ki so prerasle v družine (starša in otroci), a vseeno ni prišlo do sklenitve zakonske zveze.

Zanimivo je to, da pričevanja informatorjev ne govorijo o izvenzakonsko zvezi kot o »grehu«, ampak o problematični situaciji z družbenega vidika. Iz tega morda izhaja dejstvo, da se pri revnejših prebivalcih Pohorja ni obsojala izvenzakonska zveza oziroma ni prihajalo do sankcij znotraj družine. Glede na premoženje je bilo namreč za oba partnerja vseeno, ali sta poročena ali ne, ker nista prispevala ob poroki v zakon posebej pomembno družbeno premoženje. Problem se je pojavil le, če sta neporočena živela na kmetovi zemlji in v njegovi koči, kmet pa je bil nestrpen do izvenzakonskega življenja.

Ta način razmišljanja se je prenašal tudi na otroke in oblikovanje njihovih vrednot. Zato v intervjujih informatorji večinoma najprej navajajo odnos med očetom in mamo in delo, ki sta ga opravljala, šele nato pa zakonski stan.

3.1.1. Otroštvo

Otroci na Pohorju so preživljali različno otroštvo glede na to, s katerega dela Pohorja so prihajali (južno, severno) in iz kakšna družine (družina kočarjev, najemniških kmetov ali veleposestnikov). Otroci so v obdobju med zemljiško odvezo in drugo svetovno vojno imeli, kljub optimalni raznolikosti, možnosti in socialno psiholoških predispozicij, jasno načrtano pot. Družina, v kateri so se otroci rodili, je jasno načrtala pot do poroke. Ta definiranost in linearnost je bila ključna ali temeljna priprava na dogodek, poroko, ki je zakoncema predstavljala trdni temelj za nadaljnje vsakodnevno življenje.

Poroka je bila iz lubezni. Po poroki se je vse spremenilo, ta dogodek je bil v našem življenju najbolj pomemben. Ker oba nisma mela gnarja, nama grunt ni bil važn.

Odnos med možem in ženo in odnos do otrok je bil, kaksi je bil. S tem se nismo keka ukvarjali. Otroki so mogli pomagati staršem vsak dan. Bli so ko delavci. Bli so srečni, ko so poleti svobodno laufali po travnikih in goši. Nasila v familiji ni blo, vsaj občutli ga nismo.

(Kovačevi, Vuhred, 2003)

Na Pohorju so otroci hitro vstopali v svet odraslih. Otroci manjših kmetov so odhajali kot hlapci in dekleta »v služnost« k večjim kmetom. Funkcija otrok velikih kmetov pa je bila priprava na vodenje kmetije. Fantje so odhajali predvsem v gozdarske šole, dekleta pa na izobraževanja v semenišča.

Družina potemtakem ni zagotavljala ne nadzorovala transmisije vrednot in znanj ali, najsplošneje, socializacije otroka. Otrok je zgodaj zapustil starše in lahko bi rekli, da je tudi na Pohorju vzgojo skozi stoletja zagotavljalo vajenstvo, ki je temeljilo na sobivanju mladeniča z odraslimi. Stvari, ki jih je otrok moral znati, se je naučil tako, da je pomagal odraslim pri njihovem delu.

Tudi družina na Pohorju se je organizirala okoli otroka. Otroku je začela dajati tolikšen pomen, da je izstopil iz anonimnosti in ga ni bilo mogoče izgubiti brez velikih bolečin in ga kar tako nadomestiti. Otrok ni bilo več mogoče imeti pre pogosto, pomembno je postajalo njihovo število, da bi lahko bolje skrbeli za njih. Philippe Ariesovo tezo o polarizaciji otrokovega življenja v primeru Pohorja lahko razumemo kot razliko med družbenimi skupinami in ne kot časovni potek. V istem času so torej postali otroci velikih kmetov »pomembnejši, izstopili so iz anonimnosti«. Pri majhnih kmetih, kočarjih, pa pomembni kot število, da so lahko skrbeli za družino in pomagali pri delu. Za otroke je starost prestavljala tudi neke vrste zapletanje, izgubljala je svoj pomen. Na primer vaještvo, ki je prisililo otroke v okolje odraslih in je na njih prenašalo življenjska in tehnična znanja.

Aries tudi meni, da moramo ločitev otrok in njihovo spametovanje interpretirati kot eno izmet plati velike moralizacije ljudi, ki so jo opravili katoliški in protestantski reformatorji v cerkvenih, pravnih in državnih službah. Toda ta moralizacija ni bila možna brez čustvenega pristanka družin. In družina je postala kraj nujnih afektivnih vezi med zakoncema in starši in otroki, kar prej ni bila. Ni več šlo le za to, da je treba poskrbeti za čast in blaginjo otrok. To je bilo povsem novo občutje: starši se v 19. in 20. stoletju zanimajo za študije svojih otrok in jih spremljajo s poprej neznano skrbjo.

Predstava otroštva v fevdalnem času je bila povezana s predstavo odvisnosti: besede kot so sin, sluga, fant so bile del besednjaka fevdalnih in gosposkih razmerij odvisnosti. Izstopiti iz otroštva je pomenilo izstopiti iz odvisnosti ali iz vsaj največje odvisnosti. Adolescenca se je na Pohorju kazala kot priprava na vstop v družinski stan, delo v gozdovih ali vodenje kmetije. Otroci delavcev so osvajali nova znanja dela, da so najemniško hodili delat drugam, ali pa so delali s starši (Baš, 1967). Otroci bogatih kmetov so se izobraževali za prevzem kmetije. Otroci, ki so migrirali po Pohorju, pa so delali kot navadni delavci in

poroka je predstavljala, tako za bogate kot revnejše kmete, tisti ključni prehod, s katerim je nastopila tudi pravno formalno velika posameznikova odgovornost.

Služnost na Pohorju lahko povezujemo z vajeništvom. Otrok se je učil v praksi. Ta praksa pa se ni omejevala na poklicno prakso, saj v opisanem času in še mnogo kasneje ni bilo jasne meje med zasebnim življenjem in poklicem. Skupno poklicno življenje – sicer dokaj anahronističen izraz – je impliciralo skupno zasebno življenje, saj se je mešalo z njim. Gospodar je s sredstvi domačega služenja otroku, ne svojemu, temveč tujemu, posredoval potrebna znanja, praktična znanja in človeške vrednosti, ki jih je imel. Ta dogajanja so prisotna tudi na Pohorju, vse od pomladi narodov do druge vojne.

V takih pogojih je otrok zelo zgodaj ušel družini, čeprav se je pozneje, ko je odrasel, pogosto vrnil. Sedanja družina torej ni mogla gojiti globokih eksistencialnih čustev med otroki in starši. To ne pomeni, da starši niso ljubili svojih otrok, toda z njimi se niso toliko ukvarjali zaradi njih samih, iz svoje navezanosti nanje, kolikor zaradi njihovega doneska k skupnemu delu, k družinski proizvodnji. Družina je bila moralna in socialna, manj pa čustvena stvarnost. Pri zelo revnih ljudeh ni bila družina nič več kot materialna nastanitev para v širšem okolju vasi, kmetije, dvora, hiše gospodarjev ali zemljiške gosposke, v katerem je par živel več časa kot doma. Za razliko od beračev in potepuhov, ki doma sploh niso imeli. Družina je lahko pomenila tudi zgolj blaginjo dedne posesti, častni priimek. Pri revežih družina čustveno skorajda ni obstajala, pri bogatih in častihlepnih pa se je ohranilo čustvo, ki je izhajalo iz starodavnih rodovnih razmerij.

Formalno in neformalno vajeništvo otrok je prevladovalo v vseh deželah še do preloma 18. in 19. stoletja. Prisoten je bil dvojni pomen starosti in vloge. To je obstajalo v vseh družbenih razredih in torej ni bilo nič poniževalnega. V družini so ravnali skoraj enako z mladimi tujci kot s svojimi otroki: vsi so se morali

enako vesti do gospodarja. Gospodar je nastopal kot pravi »pater familias«, ki naj bi očetovsko skrbel tako za svoje služabnike kot za lastne otroke.

Otroštvo je poleg lahko rečemo zgodnjega uvajanja v delo in odnosa do dela nasploh zaznamovalo tudi šolanje. Vir informacij o šolanju pohorskih otrok najdemo v Bašovem delu o gozdnih delavcih. Baš omenja, da so se prve »javne šole« na Pohorju pojavile z nastajanjem večjih skupnosti gozdnih, žagarskih delavcev in steklarjev. Omenja tudi zanimivo in premišljeno ravnanje grofa Thurna. Otroci, ki so se šolali v šolah, ki jih je on izgradil, so povečini kasneje delali pri njem. Šola je bila tudi v Tinju. Za vsebino v šolah so skrbeli predvsem župnišča.

Za otroštvo na Pohorju lahko rečemo, da so se v tem obdobju zgodila ključna ponotranjenja življenjskih vzorcev, ki so se kasneje s poroko tudi pravno formalno potrdila. Vmes pa je še sledilo obdobje mladosti, katerega namen je bil pridobiti občutek svobodnega upravljanja s svojim življenjem in osvojiti veščine in znanja za samostojno vodenje osebnega življenja in preživetje kmetije.

3.1.2. Mladost in intimnosti

Mladost pri mladih na Pohorju, podobno kot pri mladih iz drugih pokrajin, bi lahko povezali s pojavom intimnosti v njihovem vsakdanjem življenju. Kasneje, v obdobju okoli prve svetovne vojne, pa tudi z vojaščino (ali bežanjem od nje). Pojav intimnosti pri mladih na Pohorju lahko povežemo s spolnim odraščanjem in predvsem z ozaveščanjem dveh, temeljnih vlog. To je spolne in družbene vloge. Zato je obdobje mladosti pri Pohorcih še posebej pomembno. Kot smo ugotovili, se je intimnost pri otrocih kočarjev odražala drugače kot pri otrocih veleposestnikov. Pri vseh pa je bila intimnost priprava na tisti ključen dogodek, ki je v tem obdobju pri Pohorcih postajal vse bolj ozaveščen, to je na poroko.

O intimnosti Aries meni, da označuje konec 17. stol. in 18. stoletja evropska mesta v smislu prihoda pojava ločitve družine od ulice, trga, kolektivnega življenja in njen umik v notranjost hiše, ki je zavarovana pred vsiljivci in omogoča večjo intimnost.

Kako pa je bila s takšno intimnostjo v 19. stoletju na Pohorju: intimnost je bila na Pohorju »naravno pogojena«. To pomeni, da je bilo potrebno za preživetje kmetij potrebno ustvariti »intimno« družinsko vzdušje. Na Pohorju je za razliko od urbanih središč civilno osebnost definiralo rodbinsko ime kakor koordinate rojstnega datuma. Rodbinsko ime, ki je označevalo družbeni status kmetij (manjša ali velika kmetija) je definiralo razmerja v družini. Otroci manjših kmetij so se razpršili po Pohorju, otroci večjih družin so ostajali pri družinah. Intimna sfera je bila tesno povezana z družbeno situacijo, ekonomijo kmetije. Tudi pri manjših kmetih, če so otroci lahko ostali doma, kar je bilo v primeru, da je kmet dobil v upravljanje dovolj zemlje ali celo žago večjega kmeta, je intimnost le ostajala družinska. To se je odražalo pri zakonskih zvezah tako, da

so bili potomci manjših kmetov pri njihovem sklepanju bolj intimni, svobodni in osebni, otroci večjih kmetov pa bolj »družbeni« in manj osebno svobodni.

Spominja se fantov izpred prve vojne, »ki so kasneje v vojni umirali«. So še pomladi prepevali po vasi. Potem so se dekletom pritihotapili pod okno. Šepetanje, prošnje, moledovanje pa prisege in okno se je odprlo. Zašumela je slama v postelji, še bolj pa koruzno lopenje. Začetek takih vasovanje je bil dokaj enak, konec pa različen. Največkrat svadba. Po njej so se navadno porazgubile lepe besede in obljube... Utonile so v grobem vsakdanjiku. Na sramoto vseh pa včasih se rodi tudi nezakonski otrok.

Zakonca sta se morala precej potruditi za srečno življenje. Morala je biti sreča, ljubezen in dobre letina. Potem je šlo. Če je bil mož dober, sta lahko bila v zakonu srečna oba. Največja sprememba je bila poroka, pol je bilo vse drugače. (Gričnik, 2000: 340)

Pohorci so se že v mladosti naučili, da je bila noč na deželi narejena za spanje: motili so jo sicer obisk v hlevu, težave s streho med nevihto ali nemirno pasje bevskanje, ni pa bilo časa za posteljne igrice. Ljubezenski koticiki so bili sredi polja, v gozdu, v seneni kopici ali na seniku, kjer se je parček lahko na skrivaj dobil in se ljubil. Pri revnejši kmetih in kočarjih opazimo manj ljubkovalnih besed. Vendar ne moremo reči, da jim je družbeni status omejeval spolni užitek.

Spolno življenje Pohorcev je bilo povezano tudi z delom čez dan. Kmečka modrost o rani jutranji uri je bila obramba pred čezmernim ponočevanjem, ki bi lahko ogrozilo ritem dejavnosti. Ker je bilo življenje prežeto s spolnostjo obdajajoče narave, so se pregovori v kmečkem okolju le redko dotaknili postelje. Bili so, tako kot spolnost, sestavni del okolja, v katerem so ljudje živeli in delali. Kot to ponuja znana Mlinarjeva pesem, ki opisuje predrznost mlinarja do mladih žensk, ki so prišle v njegov mlin.

*Potem jo mlinar ob vsipalnik jo postavil,
o srečna duša, vsa razvneta,
ji krilo dvignil in zamašek vstavil,
saj ona v dar želi si zrna zmleta.*

(Gričnik, 2000: 479)

Sicer pa je bila družina precej avtoritativno organizirana okoli svojih družinskih zadev in ni bila dovolj opremljena, da bi se ukvarjala s širšimi vidiki mladinskega razvoja. Učenje o spolnosti je ostajalo na nikogaršnji zemlji, ne starševski, ne šolski, kljub naraščajočim pubertetnim tegobam. Mladi na Pohorju, ki so spadali v stan hlapcev in dekel, so imeli več svobode pri spolnem odraščanju. Naravno okolje, več stika z delom v naravi (pašniki, gozd) in večja oddaljenost od družine jim je v zvezi s spolnim odraščanjem nudila več svobode in neobremenjenosti.

Znak pripadnosti nekomu je blo tudi to, da je bil dogovor, da se gleda ob neki uri ponoči v zvezdo na Velikem vozu na nebu in sta že bla povezana. Bla je romantika v živleju. Dovolj je blo svobode, da si lahko uredil po svoje. Če si bil bogat, si pa moral biti bul pogumn, zakoni so bli strožji. Prevladovala so nenapisana pravila, najvažnejša je bla ljubezen in občutek pripadnosti partnerju, ostalo je blo temu podrejeno.

(Kovačevi, 2003, Vuhred)

Otroci veleposestnikov so bli hiši in staršem bližje. Pri njih se je tudi zlo gledalo, kak bo poroka organizirana. Otroci revnih niso meli ka zgubiti, na prvem mestu je bla ljubezen.

(Vidmarjevi, Vuhred, 2002).

Pri mladih, potomcih veleposestnikov, pa je bil stan bodočega ženina, neveste, zlo pomembn. Na prvem mestu je bil grunt, ki ga bo nevesta prinesla k hiši, vse je blo podrejeno novi gospodarski situaciji kmetije po poroki.

(Globokarjevi, Smolnik, 2002).

S spolnostjo so bili povezani tudi stanovanjski prostori. Ločitev stanovanjskih prostorov je bila prisotna le pri veleposestnikih. Funkcijska ločitev prostorov za spanje in za pripravo hrane in sploh stanovanjskega območja, se je v novi stanovanjski zidavi 19. stoletja sicer zelo hitro uveljavila, toda ta stanovanjski ideal v stanovanjski realnosti vsaj za spodnje in deloma srednje sloje sprva ni bil dosegljiv. Spalnica - prostor zaupnosti - je bila privilegij bogatih.

V čedalje tesnejših stikih z mestom so začeli kmetje »posodabljat« tudi svoje spalnice. Najprej je prišla na vrsto, glede opremljanja svojega stanovanja, ločitev prostorov od prostorov za živali. Tudi postavljanje nadstropij je sodilo v kategorijo ločevanja.

Kmečke hiše že v 18. stoletju niso dajale vtisa, da so majhne in utesnjene, a prostori za bivanje in spanje so bili večinoma še zelo skromni. Bile so tudi izbe, a glavni, bivalni oziroma vsenamenski prostor, je bil eden. V njem so jedli, kuhali, krmili svinje, imeli koline in tudi umirali. Premožnejši pa so že imeli svojo spalnico. Navadno so meščanske popotnike navdajali ti prostori z gnusom. A to ne velja za starejše kmečke hiše, hiše v lasti večjih kmetov. Imele so enak vzorec, oziroma razporeditev prostorov, kot v meščanskih okoljih. Vsaka hiša je imela tudi sobo in spalnico za goste. Takšana razporeditev prostorov v kmečki hiši večjih kmetov je na Pohorju prisotna še danes.

V nasprotju s kmeti, veleposestniki, pa so meščani, ki jih Dibie omenja v svoji knjigi, posvečali največ pozornosti sobi za goste, ta je namreč bila reprezentativna. To je bil prostor, ki kaže navzven doseženo blaginjo družine, prostor, kjer so meščani gojili kulturo obiskov. Ta je bila del meščanskega

kulturnega habitusa, obvezujoč kulturni model, ki vsebuje odločilne momente socialne identitete.

V kmečkem okolju 19. stoletja, ko so se stanovanjske razmere izboljševale, so hlapci še zmeraj spali po senikih in hlevih, seveda ločeni po spolu. Skupni prostor za »gospodarjeve« in hlapce je v tem času izginil in hlapci so se »selili« v posebne prostore. Kmetje so začeli skrbeti tudi za spalne prostore hlapcev, skrb je bila za moralo, kot tudi za spokojnost živine. Dekle so prenočevale v kravjem, hlapci pa v volovskem hlevu. Bile so tudi kamre, zvečine neprijazne za bivanje. Navada spanja na skednjih in v hlevih pa se je obdržala do druge vojne. Vendar nas na videz idilične življenjske podobe poslov (hlapcev in dekel) na kmetiji ne smejo preslepiti.

Gašper je prenašal tradicijo svojega deda, ki je bil znan po tem, da je, ko je pridobo za delo na kmetiji vse hlapce in dekle krog sebe, povedo in vsem naznana («v brstečem in z vonjavami prepojenem poletnem Pohorju»); »da na kmetiji seksata samo on in petelin«.

V žagi je blo majhno stanovanje, ob njivah so ble tudi »hobe« (bajte) in tja so se preselili hlapci in dekle, ko so se ženli in meli otroke. Seveda so lahko redili kako žval (kozy, kravo) in v najemu so meli jivo. So pa za dobleno mogli seveda dejlat pri gospodarju. Ta se je zlo trudo, da je navezal hlapce, dekle in delavce na svojo zemlo in svoje cilje v zvezi s posestvom in dostkrat je blo življeje delavcev na kmetijah zlo težko. Odnosi in neka kvaliteta življena hlapcev v tej hobi po poroki je bla precej odvisna od karaktera kmeta, »da jim ni preveč težil«. Drugače pa je tud kmet bil odvisn od gospodarskega dogajanja v dolini, predvsem od lesa. Ko je prišla železnca, je blo že malo drugače...

(Globokarjevi, Smolnik, 2002)

Ponekod se je pojavljal problem, da mlade ženske ne spijo poleg gospodinje ali matere. To situacijo so na Pohorju reševali od primera do primera. Po pogovorih

z informatorkami lahko sklepam, da se ti problemi niso opazali kot pomembni. O njih se je malo govorilo, pa ne zaradi sramu. Odgovori so bili jasni in »vsi so vedli, kaj je pri ljubezni pomembno«.

Drugače je bilo pri hlapcih. Par je lahko skupaj spal tudi čez dan. Imeli so manj nadzora, ko so delali na oddaljenih poljih, pa sploh ne. Njihov »notranji jaz« pa je bil tisti glavni nadzor, ki je ostajal trdno zasidran pri vseh družbenih skupinah. Čeprav so načeloma imeli hlapci in dekleta več svobode, že čisto iz fizičnega vidika, pa so se zavedali tudi trdne povezave med spolnostjo in družbeno realnostjo. Zavedali so se povezanosti spolne svobode z družbeno realnostjo in te vzorce so dobili že v otroštvu.

Živela sta v bajti – kočja so jo imenvali. Bogati kmeti so meli na svoji zemlji več takih koč. Ludi so za to, da so v njih lahko živeli, kmetu pomagali pri delu. Živeli so zelo revno. Če je bila lenoba pri hiši, »je kmet odnesel kakšno okno«, to je enostavno vedlo. Niso si mogli kaj ustvariti, revšina je trajala naprej...

So se pa kočari razlikovali od hlapcev pri kmetu. Med hlapci je bila velika razlika, al so bili mladi al pa stari. Meli so drugačen status na kmetiji. Kočarji so meli nek drug status, boljši. Bili so nekak bolj zreli in so meli svoj sistem življenja. Ko so se ženili, jih je vodila le lepota žene al moža.

(Peter Vidmar, Vuhred, 2003)

Pri mladostih, tudi pohorskih, pa je potrebno mladost razumeti v njenem lastnem okviru, glede na demografske in ekonomske razmere danega časa. V večini tradicionalnih procesij, tako cerkvenih, kot posvetnih, so bile starostne skupine razpoznavne. Hierarhija obdobj (otročstvo, mladost, starost) z različnimi stopnjami odvisnosti so bili pravzaprav jasna podoba politične, socialne, ekonomske starostne strukture predindustrijske družbe, kakor so jo videli tisti, ki so imeli družbeno in ekonomsko moč.

Mladi so se na različne načine osvobajali starševskih vezi, dedovanja in pravih poroke. Važno je bilo preživetje in če je bilo to zagotovljeno, je bil dejansko cilj mladih dosežen. Vmes, med delom, pa so se predajali brezdelju in so svobodno stkali vezi. Spolnost se seli v zgodnejše obdobje, prav tako veseljačenje in popivanje. Starejši in tudi premožnejši kmetje so to opisovali kot »beraške poroke«. A mladi so imeli svojo moč, svobodo in možnost protestiranja starejšim (Aries, 1991). Če otroštvo pripada področju naravnega in odraslost področju družbenega in kulture, potem mladost pomeni predvsem sam prehod iz narave v kulturo, obenem pa tudi reproducira razliko narava/kultura.

»Osvobajanje« mladih od narave je bilo tudi na Pohorju povezano z gospodarsko situacijo na kmetiji oziroma posestvu. Osvobajanje od narave in spoznavanje kulture se je pri mladih kazalo predvsem pri migracijah po sejmi ob raznih cerkvenih praznikih in družabnem življenju.

Hlapci, tisti stari, so hodli na tridnevne sejme – kar prespali so tam. Gospodinja mu je nesla srajco kuj v gostilno, da si jo je preobleko. Ti sejmi so bli na Sv. Antonu ob lepi nedelji, kot se je reklo – to je blo mislim da 13. junij, ko je bil romarski shod in v Radljah.

Zgodlo se je tud, da so zapili najprej les, ko so prišli v Vuhred. V Vuhredu je bla namreč flosarska postaja za hlode. Potem so zapili še vouz in potem še kuje. Taki mladi kmet, še neporočeni, ker si drugače tega ne bi upal, pol sploh domu ni prišo, šol je kuj v Avstrijo služit za hlapca...

(Peter Vidmar, Vuhred, 2003)

Kar je naredila industrializacija v urbanih središčih, je kasneje naredila zemljiška odveza in prihod železnice na Pohorju. Večji pretok blaga in samostojno upravljanje z večjimi kmetijami so utrdile družinske vezi in navezale mlade ljudi na družino. Osamosvojitvev, na katero so se pripravljali skozi vso mladost, tako na osebni ravni, kot na ravni ekonomije družine, je predstavljala poroka.

Spremembe v gospodarstvu, ki so jih nekateri imenovali druga industrijska revolucija, so imele lastnost zmanjševanje zaposlovanja v industriji. Zaposlovanje se je povečalo na področjih transporta, distribucije in trgovine. Zaradi teh novih služb so navadno fantje med 14. in 18. letom ostajali pri družinah in trgovali večinoma z lesom in lesnimi izdelki. Pojav železnic ni povzročil izseljevanja iz Pohorja.

»Goste službe, redke suknje!« Izkusil sem kje namreč več služb – kar pa je imelo nasproten učinek od bogatenja. A vračal sem se vedno nazaj na Pohorje.
(Gričnik, 2000: 434)

Po drugi strani pa se s pojavom industrijalizacije pojavi možnost za mlade iz številčnih revnejših družin v obliki dela v dolinah. Pojavijo se prve večje oblike izseljevanja s Pohorja, primerljive s situacijo na Pohorju po drugi vojni, ko so se ljudje množično odseljevali v doline.

Fantje, ki niso imeli nobenega strokovnega znanja ali dobrih priporočil, so bili vrženi v morje priložnostnega dela, ki je bilo značilno za industrijski kapitalizem ob koncu devetnajstega stoletja. Tam so ostali na samem dnu družbene lestvice, kjer so obnavljali, česar so se mnogi opazovalci bali, delno dedno kulturo revščine: tak sklep je vzpodbujal socialni darwinizem tega obdobja, katerega pristaši so zaznali znake moralnega in fizičnega propada med mladino, ki je pripadala nižjim segmentom delavskega razreda. Kritična točka za revne je prišla na koncu najstniških let, ko jim ni uspelo, da bi dobili »moško delo« - ponavadi kvalificirano ali delno kvalificirano, kar je pomenilo ne le revščino, ampak tudi družbeno podrejenost (Aries, 1991).

Vendar je na Pohorju ta pojav ostal bolj ali manj neopažen oziroma zunaj »običajnih industrijskih dogajanj«. Mladina je preživljala čas od zemljiške odveze do druge vojne bolj ali manj znotraj utečenih vzorcev. Vplivi urbanih okolij so prihajali do Pohorcev v okrnjeni obliki ali pa sploh ne.

Mladi so dobivali vedenje o sebi tudi preko vrstniških skupin. Pridobivali so občutek za prostor in merila za posameznikovo vrednost. Učne situacije so bile vsestranske in niso izhajale samo iz šole in družine. Vrstniške skupine, če jih lahko tako imenujemo, so bile na Pohorju skupine mladih hlapcev in dekel. Hierarhijo med njimi je določala starost oziroma s tem povezane izkušnje. Poseben status so imeli »stari« hlapci in deklet, ki so ostali na kmetiji, se torej niso poročili ali odšli kam drugam.

Otroci bogatih kmetov so težje oblikovali vrstniške skupine. Morda kasneje, ko so že bili blizu dvajsetim in še niso bili poročeni – a dovolj zreli, da so s konji potovali po Pohorju in sklepali pogodbe, ki so jih prej že sklepali njihovi starši. Navadno so tako sinovi bogatih veleposestnikov prihajali do nevest.

Prosti čas je v vsakdanjem življenju Pohorca predstavljal obdobje in ne kategorijo. Obdobje, ki je bilo povezano z mladostjo, polno intimnosti, opravljanjem in osvajanjem veščin za delo za plačilo in prihajajočim zakonskim stanom. Temeljne prvine prostega časa Pohorca pa so se pokazale le ob praznikih in nedeljah. Takrat so Pohorci izražali svoje interese na različne načine. Družili so se tudi ob pomembnejših kmečkih opravilih. V bistvu pa prostega časa, v modernem smislu, ni bilo, tudi za ženske ne. Ljudski rek pravi: »prosti čas je bil samo ponoči, ko smo spale«. Prosti dan je bil le ob nedelji in prazniku, po maši. Šli so po nakupih, možje so kupili ženi darilo, večinoma nakit. Navada je tudi bila, da so ženi podarili tudi denar za obleko. Potem so legli ali šli po pomenkih. Igrali so tudi karte, a ne za denar. Za ples so uporabljali diatonično harmoniko, »harmoniko na knofe, ob kateri so skupaj plesali in peli«. (Baš, 1967)

Prevladovalo je splošno mnenje, da »so Pohorci veseli ljudje, oni s severa pa malo manj. Veselice so bile najbolj pomembne, saj so bile mnogokrat uvod v poroko, ki je bila krona življenja.«

(Gričnik, 2000: 409)

Ličkanje smo navadno naštimali na soboto zvečer, da smo potem lahko plesali in peli vse do jutra. Plesali smo v dnevni sobi, ličkali pa na skednju. Ko je šlo ličkanje h koncu, smo morala biti dekleta pozorna. Fantje so ugasnili luč in vsak je svoji izbranki natlačil perja za srajce. Tudi dekle je lahko fantu. Mi ta revni nismo bili haklih, če sta se dva imela rada, sta se lahko vzela.

(Gričnik, 2000: 366)

Takšnim dogodkom je navadno sledila poroka...

Izbirali so bogate ženine za poroko – iz istega stanu. Na kmetiji je ostala le eden od fantov, ostali so morali z doma. Neporočene hčere so ostale na kmetiji kot tete in navadno vzgajale otroke dediča kmetije. Vedno je šlo vse po željah staršev. Obstajala je ženitna posrednica (!!!) in je ta priporočala več ženinov. Mami niso bili vsi všeč – naposled ji je eden le bil, povšeči pa je bil tudi staršem.

Takrat je bila v modi obleka za poroki iz svile marelične barve. Pomemben je bil tudi šopek rož, ki je bil iz belih lilij, ki so jim tudi rekli Alojzijeve lilije. Nabrat jih je bilo treba iti na najvišjo kmetijo na Pohorju. Šopek se je potem tudi posadil (in rastejo še danes).

(Gričnik, 2000: 366)

... in druge značilnosti takratnega časa.

Kmečko življenje je bilo težko in ni bilo časa za izlete. Romanje je bil edin dogodek, »ko se je kam šlo«. Tako so kmečki ljudje le s pogledi ali v sanjah potovali v planine.

Čeprav so bili kmetje, so znali sanjariti tudi.

(Gričnik, 2000: 500)

V tradicionalnih družbah je mlad človek zgolj prevzemal vzorce vedenja, motivacije in ideološke predstave, ki so mu jih posredovale avtoritete družine in okoliške družbe in mu ni bilo treba skrbeti za utemeljitev in vrednotenje le-teh, v novoveških in modernih družbah pa je moral poskrbeti tudi za upravičenje in ovrednotenje vedenjskih in motivacijskih vzorcev in ideoloških predstav. Moral jih je, skratka, zavestno ponotranjiti kot sestavino svoje osebne strukture.

Razsvetljenstvo je uveljavilo ideal človeka, ki ravna po razlogih in principih, ne zgolj po navadah in tradicijah. To pa je – paradoksalno – pomenilo v praksi še večje vpletanje države in institucij kulture v življenje posameznikov. (Gillis, 1999)

Ti vzorci, ki so jih odrasli prenašali na potomce, so bili na Pohorju trdno zasidrani in imamo torej prisoten model tradicionalne družbe. Ti »vodoravni« vzorci so obstajali v vseh »slojih« pohorskih kmetov. Pri revnejših kmetih so bili le bolj ohlapni in so nudili hlapcem, deklam, gozdnim delavcem, kočarjem več prostora za odločanje. A ker so razpolagali z manjšo količino fizičnih dobrin, je ta svoboda veljala le v duhovnem smislu. To pomeni, da so bili v praktičnem, življenjskem smislu, zaradi gospodarske situacije oziroma revščine prisiljeni odločati podobno, sorodno in utečeno. Bogatejši, ki pa so imeli praktično in materialno možnost za uveljavljanje sprememb in novitet, pa so bili pod večjim »pritiskom« staršev in nenapisanih (veleposestniških) pravil. Na koncu so torej oboji pri prehodih v zakonski stan imeli enako količino (ne)svobodnega odločanja in predvsem trdno definirane vzorce vedenja. Cilj mladosti, ki je izšla iz jasno določenega otroštva, je bil dosežen. Mladi so imeli jasno določene vzorce tako osebno intimnega, kot družbeno ekonomskega in so bili pripravljani na ključen dogodek, na poroko. S tem dogodkom so se pri paru vsebine osebnega in družinskega formalizirale in postavile v jasen družben kontekst. Lahko bi rekli, da je bila poroka »pika na i«, prehod v naslednjo fazo, v fazo samostojnega življenja in gospodarjenja mlade pohorske družine.

3.1.3. Poroka in družinsko življenje

Ob vstopu zakoncev v zakonsko zvezo je nastopila formalna družbena soodvisnost, kar sta že zgodaj spoznala v mladosti od svojih družin. Družbeno okolje je parom omogočalo nenehno spominjanje na njihovo soodvisnost z ekonomskim stanjem družine in družinsko umeščenostjo v družbi. Socialne norme so zahtevale, da mora sin naslediti svojega očeta po smrti ali upokojitvi. Družinska strategija je narekovala visoko plodnost tako pri kmečkih posestnikih kot tudi pri mestnih prebivalcih. Dediči so imeli različne deleže, prvorojenec največ, ponekod pa so dobile svoj delež tudi hčere. Število hlapcev in dekel je bilo odvisno od velikosti posestva. Z odhodom od lastnega doma so razbremenili lastne družine. Za delo pa so dobili sobo in hrano, podrejeni so bili gospodarju in so bili ekonomsko in socialno dobro preskrbljeni. Oče je imel dolžnost da poskrbi za tiste, ki so mu bili zaupani v oskrbo in za rituale družinskega življenja: skupno molitev, obed, obisk cerkva, vstajanja in odhajanja spat.

V tem delu Evrope je obstajalo socialno skrbstvo, v bistvu župnijska denarna podpora, ki je pripomoglo k mladim porokam in k populacijskemu razcvetu. Preseljevanje iz podeželja je upadalo. Mladi moški so dobivali najmanj župnijske podpore in so delali najbolj ponižujoča in nesmiselna dela – trpeli so zaradi obubožanja. Zgodilo se je, da so ob posameznih praznikih napadali mitnice in uničevali pridelek v imenu gospodarske in socialne pravice.

Na Pohorju se je to socialno skrbstvo oziroma denarna podpora kazalo v obliki darila, ki ga je veleposestnik dal dekli, hlapcu ali obema ob poroki. Rekli so, da »ju je gor obleko« (Globokarjevi, 2002). O darilu, ki ga je hlapec dobil, se je govorilo po celem Pohorju. Darilo je bilo odvisno od veleposestnika, ki je bil bolj skopuški, ali pa bolj radodaren. Ta dejstva so o veleposestnikih znana še danes. Prav tako je mlad par dobil kočo (kočarji), ar zemlje ali mlin. Korist je

bila obojestranska; gospodar je imej hlapce, ki jim je zaupal, »pri roki« in tudi zavezani so bili k nadaljevanju služnosti, saj so dobili npr. koč v najem.

Vendar je potrebno dodati, da se je s poroko na Pohorju zgodil le kratek sprehod iz enega stanja revščine v drugo. Nobenega presledka brez skrbi ali pomanjkanja ni bilo, ki so ga bolj privilegirani povezovali z adolescenco in začetkom odraslosti.

Mladoporočenca sta se preselila k staršem in na to, kakšno besedo bo imel mož, je vplivalo, da sta se preselila k moževim ali ženinim staršem. Če je šel mož v stan (iz stalno stanujoče) najemniške družine je zaradi plače prekašal dejstvo, da je pač gost pri tastu in tašči in je imel več moči kot sicer, če bi šel v isti stan.

Na Pohorju je pri nesporazumih mož ženo tudi pretepel in to ni bilo »kaj takega«. (Baš, 1967)

Moški so več hodili zunaj naselja kot ženske in je z njihove strani prihajalo tudi do izvenzakonskih zvez. Seveda pa so morali prej spiti nekaj vina.

Po vstopu v pokoj se je vloga moškega popolnoma spremenila. Z ženo je pristal na ramenih svojih otrok, ki so se poročili in prevzeli primat v družini.

Poroka je bla iz ljubezni. Po poroki se je vse spremenlo, ta dogodek je bil v našem živleju najpomembnejši. Ker oba nisva mela gnarja, nama grunt ni bil važn...

Odnos med možem in ženo in odnos do otrok je bil, kaki je bil. S tem se nismo preveč ukvarjali. Važno je blo tisto osnovno... Otroki so mogli vsaki dan pomagat staršem. Bli so ko delavci. Bli so srečni, ko so poleti pohajkovali po travnikih in gošah. Tepli se doma nismo.

(Kovačevi, Vuhred, 2003)

Ni se kompliciralo, poslušali so starejše. Za mene je bla največja stvar v živleju poroka, takrat se je vse mejalo. Tak je pač blo in iz tega nismo delali problemov. Poroka je za večje kmete bla predvsem pogodba, kot se je reklo, za boljše gospodarsko življenje grunta.

Če je poerbala kmetijo hčerka, ji je oče v testament zapisal »varuha«, ki je skrbel za etat – določilo, kolko česa so lahko posejkali. To je blo namejeno zaščititi hčere v primeru poroke, da ne bi mogo mož vodit svoje, mogoč izkoriščevalske politike.

(Kasjakovi, Lovrenc na Pohorju, 2003)

Poroka se je označevala kot najpomembnejši korak v življenju Pohorca. Pri porokah je bilo manj iracionalnih verovanj in več praktičnih običajev kot pri rojstvu. Dva meseca pred poroko sta šla ženin in starešina ali starš prositi nevestine starše za hčer.

Za kmete je bila poroka predvsem način za povečanje posestva in drugega premoženja. Imeli so tudi večje možnosti za bogatejšo in številčnejšo poroko. Gozdni in žagarski delavci pa so razumeli poroko nekoliko bolj za zasebno stvar. Omejevanje, a le na ravni pregovarjanja, je obstajalo le pri poroki med stalnimi in najemniškimi žagarskimi delavci. Na gostije so hodili tudi nepovabljeni gostje, imenovani prežiči. Navadno so jim postregli kar zunaj.

Zanimiva primerjava med severnim in južnim Pohorjem. Ženin in nevesta sta ženitveno noč na severnem Pohorju morala preplesati, na južnem pa le prvi ples, ostalo je v obeh primerih prinašalo nesrečo.

V prvih treh dneh nista smela nazaj v svoj prvi dom, saj to bi prav tako prineslo nesrečo. (Baš, 1967)

Drugače pa žena, ko se je omožila, ni bila podrejena samo možu, ampak je bla služkinja tudi moževim staršem. Ker je stregla njim, je dostkrat zanemarjala lastne otroke. Vsi smo se zavedali reka; »Ti meni luč, jaz tebi ključ«, kar je pomenlo, da šele ob pokopu (in prižiganju sveče) so dobli mlajši ključ od

gospodarstva in kmetije... Priženjenim moškim je blo malo laže, če se je s pridnim delo izkazal, je mel potem malo več besede pri hiši in pri odločanju o skupnih stvareh. Drugače so vlki kmeti, kot starši, za katere je skrbela mlada družina, živeli dolgo – saj jim je bilo lepo postlano. V bistvu so bli le »glava« kmetije in so odločali o stvareh, ostali pa so dejlali. Tak so dočakali visoko starost in so si privoščili. Bli so avtoriteta in zmeraj so govorili, da je tak vedno blo in vedno bo. Večja, ko je bila kmetija, bol je blo vse strogo in pomembno. Včasih nisi vedo, ali si srečn kot hlapec, ko dirjaš čez pašnike ali pa kot kmet s polno mošnjo gnarja, ki mora skoz paziti, kaj dela.

(Peter Vidmar, Vuhred, 2003)

Poročali so se plansko. V celoti so poroko določli starši in najprej je blo pomembo, kaki stan ma ženin ali nevesta. V prvem planu je blo večanje grunta, kmetije in bogastva. Če sta bla pri hiši dva sinova, je eden bil za delo in gospodarja na kmetiji, drugi pa se je poročil z nevesto sorodnega stanu. Za ženina, ki je ostal na kmetiji, je bilo zlo pomembno najti ubogljivo in delovno nevesto, ki je bla lahko iz malenkost manjše kmetije.

(Globokarjevi, Smolnik, 2002)

Osebno počutje posameznika je tudi na Pohorju bilo tesno povezano z občutjem družine in z odnosom do otrok. Kot smo ugotovili, pa je bila družina trdno vpeta v družbeno dogajanje in ekonomijo kmetij.

Aries meni, da več ko človek preživi v okviru skupnosti dela, zabave, molitve, bolj se ta skupnost polašča ne samo njegovega časa, temveč tudi njegovega duha. Tako mu vse manj prostora ostane za občutenje družine. In narobe: če delovni, sosedski, sorodstveni odnosi manj pritiskajo na njegovo vest, če ga ne alienirajo več, občutje zvestobe in služnosti nadomesti družinsko občutje in postane prevladujoče, včasih celo izključujoče. Napredek družinskega občutja sledi napredku zasebnega življenja, domače intimnosti. Družinsko občutje se ne razvija, če je hiša preveč odprta navzven, saj zahteva minimalno tajnost.

Razmere v vsakdanjem življenju dolgo niso dopuščale, da bi se gospodinjstvo odrezalo od zunanjega sveta. Ena bistvenih ovir je bila ločitev od otrok, ki so jih poslali v vaje in jih doma nadomestili z malimi tujci. Na Pohorju je bil prisoten pojav družin, pri katerih so otroci odhajali v služnost (manjši kmetje) in pojav družin, kjer so otroci ostajali v družini (večji kmetje). Pojav malih tujcev na Pohorju pa je specifičen zato, ker Pohorje kot geografski prostor ni tako veliko, da se ne bi vedelo, kje in kakšne so kmetije, predvsem večje. To je vplivalo na odločitve staršev, ki so pošiljali otroke v služnost. Vendar starši to niso počeli s preteškim srcem, tudi zato, ker je Pohorje sicer omogočalo služnost, a zaradi migracijsko obvladujoče geografske obsežnosti tudi ohranjanje stika z otroci. Tako se je zmeraj vedelo, kam katera družina spada in zato je bilo pri Pohorcih še toliko bolj pomembno, tako intimno kot družbeno, ustvarjanje družine na trdnih temeljih in stabilnih vrednostnih sistemih. Družine, ki se je začela oblikovati že zgodaj v vrednostnih sistemih otroštva Pohorcev in se je s poroko le formalizirala, postavila v realen družben kontekst.

4. Sklepne ugotovitve

Cilj pričujoče raziskave je bil predstaviti enega izmed ključnih dogodkov v življenjskem poteku Pohorcev med zemljiško odvezo in časom po drugi svetovni vojni. Ugotavljam, da so temeljni življenjski vzorci Pohorcev, predvsem tisti, ki se navezujejo na poroko, ostali, kljub najmočnejšemu »stresu« (nacionalizacija posestev), trdno v svojih (razširjenih) okvirjih.

Dogodki, ki so zaznamovali vsakdanje življenje Pohorcev, so povezani z družbeno ekonomsko situacijo v omenjenem obdobju. Ključni dogodek, ki je zaznamoval vsakdanje življenje Pohorcev, pa je bil sklenitev zakonske zveze oziroma poroka. Poroka je v življenju Pohorca in pohorskih družin označevala tisti trajni in trden dogodek, ki je ohranjal ekonomijo nekega posestva ali kmetije. Mladost s svojimi trdno zasidranimi vzorci življenja, ekonomija kmetij in gospodarjenje z lesom so pojmi takratnega življenja na Pohorju, ki so bili med seboj tesno povezani in so težili k ohranjanju družine pohorskega kmeta, kot tudi njeni avtonomiji.

Za družbeni vidik zakonske zveze dveh pohorcev je bilo najpomembnejše, ali je v kontekstu z njuno družbeno zgodovino. Najpomembnejše vprašanje pri poroki je bilo nadaljevanje ekonomije kmetije. Bogatejši kot so kmetje bili, večji je bil družbeni pomen poroke in manjša je bila svoboda posameznika. Zato so najrevnejši prebivalci imeli pri partnerskih zvezah več svobode in izvenzakonska skupnost hlapcev in kočarjev „ni bila grešna“.

Pomembno pa je omeniti, da je bila poroka zaključna točka trdno definiranih vzorcev življenja, ki so jih Pohorci osvojili v otroštvu in mladosti. Odraščanje in mladost ljudi na Pohorju je bila namreč tista faza v njihovem življenju, v kateri so se izdelali tako individualni vzorci odnosov v družini, kot tudi družbeni vzorci preživetja družine, ekonomije in njene umeščenosti v širše družbeno okolje. V mladosti je bilo osvajanje vzorcev preživetja družine tesno povezano z načinom preživetja kmetije in izrabo naravnih dobrin, predvsem lesa. S

sklenitvijo zakonske zveze, poroke, so ti vzorci dobili pravno formalno obliko upravljanja družinskega in družbenega življenja.

V nalogi sem opisal nove socialne in družinske vzorce življenja, ki izhajajo iz spremenjenih struktur življenjskega poteka in družinskih oblik, kot tudi iz spremenjenih ekonomskih zakonitosti. Glavni cilj naloge je bil odgovoriti na vprašanje ali so se življenjski poteki na Pohorju spremenili v podobnih smereh kot v bolj centralnih in urbaniziranih področjih, torej iz svojih tradicionalnih življenjskih ciklov in potekov v moderne življenjske poteke. Ali pa se spremembe na Pohorju, ki je bilo v 19. stoletju visoko razvito ruralno področje, sedaj pa je ekonomsko manj samostojno in izgublja na linearnosti vzorcev vodenja življenja, razvijajo drugače.

Študije življenjskih potekov se lotevajo zlasti analiz kritičnih dogodkov oziroma prehodov v življenjskem poteku ljudi. Zanimivi so vzorci v življenjskih potekih in življenjskih načrtih, ki izhajajo iz sprememb v načinih dela, npr. primerjava gospodarjenja z gozdom nekoč in gospodarjenja z gozdom danes, prav tako gospodarsko usmerjenost na teritorij Pohorja »navznoter« in s prihodom železnice »navzven«, kot tudi v spremenjenih poklicnih vlogah. Delo hlapcev se je razlikovalo med npr. pred letom 1848 in po njem. Hlapci in dekletje so pri prehodu v 20. stol. že gospodarili z manjšimi kmetijami. Zanimivo je opazovati tudi spremenjene družinske vloge, po drugi svetovni vojni je namreč prihajalo do najradikalnejših sprememb v organiziranju zakonskih zvez.

Pohorci so bili podrejeni veleposestniškemu odnosu do pomladi narodov, kasneje so sami izoblikovali svoje tržne odnose, nato jim je čas prinesel vpliv socialističnega družbenega reda in dandanes je njihovo socialno in gospodarsko bivanje znova podrejeno tržnim odnosom. S socialnozgodovinskim pristopom in preučevanjem vsakdanjega življenja Pohorcev s pomočjo narativne metode sem želel opisati tista stanja v dušah ljudi, ki ostajajo ne glede na družbene

spremembe ista in tista stanja, ki se spreminjajo v skladu z družbenim dogajanjem.

Ugotavljam, da intimna dogajanja, kar poroka v svoji osnovi vsekakor je, v vsakdanjem življenjih Pohorcev ohranjajo svoj vpliv, ne glede na družbene spremembe, in spreminjajo le svoj zunanji videz v skladu z družbenimi spremembami. Ključni dogodek v vsakdanjem življenju Pohorca, ne glede na socialni status, družbeno okolje in gospodarski status, je bila poroka.

Po drugi svetovni vojni je prišlo na Pohorju do destabilizacije značilnih vzorcev vodenja življenja. Zgodile so se ključne spremembe vsebin pomembnih trenutkov v življenjskih potekih Pohorcev. Te spremembe izhajajo iz sprememb v načinih dela in zaposlitve, v spremenjenih razmerjih med javnim in zasebnim in v spremenjenih poklicnih in družinskih vlogah.

Temeljito se je spremenilo tudi vsakdanje življenje Pohorcev. Po drugi strani pa, tako raziskave, kot tudi zbrani pogovori pričajo o tem, se tudi po 50 letih niso bistveno spremenili. Postali so pol kmetje, dopoldne so delali v tovarnah, popoldne pa na kmetijah. Z delom v tovarnah niso zaslužili dovolj. Prej nasprotno, družbeni status kmetij, v najširšem pomenu besede, se je po vojni znižal. V 90-ih so mladi začeli večati prihodek kmetij. Obdržali so miselnost, ki je na Pohorju prisotna že stoletja, in sicer, da je treba najprej obnoviti hleve, saj jim je živina prinašala največji dobiček in preživetje v preteklosti. (voli za les, krave za mleko, svinje...). *Res je, da so bolj svobodni, a razmišljajo podobno kot nekoč.*

(Gradišnik Stane, Slovenska Bistrica, 2003)

Omenjeno potrjuje tudi nadaljevanje zgodbe. *Grunt se gleda še danes, tako kot nekoč. Včasih, če je bila kmetija dovolj velika, je bila poroka tu in brez privoljenja staršev ni šlo. Danes je podobno, a najbolj se upošteva volja mladih.*

(Gradišnik Stane, Slovenska Bistrica, 2003)

Od zemljiške odveze do danes Pohorci doživljajo različne družbene situacije in pretrese. Specifika naravnega okolja in geografskih lastnosti (gozd, oddaljenost od mest in hkrati bližina železnice ipd.) ter prehodi skozi različne družbene ureditve (fevdalizem, kapitalizem, socializem itd.) tvorijo na Pohorju posebno kulturo, posebne načine preživljanja vsakdanjega življenja in specifične socialne vsebine. Rdeča nit Pohorcev skozi čas je poudarjanje pomembnosti poroke in urejanja družine, s poudarkom na linearnem prenašanju življenjskih vrednot na svoje potomce, kot torišča vsakdanjega življenja in preživetvenih tehnik. V družbenem smislu pa je bilo jedro njihovega obstoja »kulturna obstojnost« in odsotnost pretiranega navdušenja kot reakcije na spremembe družbenih ureditev. Pohorci so se v družbeno intimnem vračali zmeraj k družini. To pomeni, da so temelje v velikih svetovih iskali in utrjevali v svojih malih svetovih, svetovih družine in kmetije. V družbeno javnem pa so se obračali h gozdu in naravnim danostim, ki so jim omogočali kvalitetno preživetje.

Zdi se, da življenje Pohorcev v letih med zemljiško odvezo in drugo svetovno vojno še posebej nazorno dokazuje, da je takratna družba človeka po eni strani nenehno seznanjala z okrutnostmi sveta, po drugi strani pa mu je zmeraj dajala možnosti alternative. S tem je dal Pohorcem možnost učenja obvladovanja življenja in situacij. Osvojiti so morali klišeje obnašanja in si tako razvijati paralelni svet. Tako so si v nekem širšem okviru našli svoj ožji okvir, svoj mali svet, v katerem so avtonomno urejali intimno občutje družine in umeščenost družine v širši družbeni prostor.

Vsakdanje življenje Pohorcev do druge svetovne vojne nas nenehno vzpodbuja k razmišljanju o njihovem življenju danes. To sicer ni osrednja tema te naloge, razmišljanja o tem pa morebiti pridejo prav.

V zvezi z omenjenim je zanimivo opazovati, kako se mladi odzivajo na pojav individualizacije in sploh na mrežo izzivov in tveganj z množico progresivnih in regresivnih oblik. Progresivne oblike mladih na Pohorju se kažejo v

obnavljanju tradicionalnih vrednot in postopkov na kmetijah, večjih ali manjših. Študij v urbanih okoljih sodi zraven. Regresivne oblike pa se kažejo v neke vrste »počasnem propadanju« kmetij, ki se navadno zaključijo s prodajo le-te. Nato se navadno odpira progresivna organiziranost vsakdanjega življenja v dolini. V glavah mladih obstaja vsaj možnost za to. Zato ne bi mogel reči, da so dimenzije prehodov čisto vertikalne ali čisto horizontalne. Preveč je bilo družbenih sprememb, da bi v psihosocialnem okolju Pohorskega kmeta obstajal samo en odgovor za življenje v prihodnosti. Definitivno pa se Pohorci najprej sprehodijo skozi gozd in šele potem popeljejo z železnico v svet.

Pojem individualizacije, ki v moderni družbi pomeni porast emancipacijskih možnosti in obenem porast konfliktov in duševnih obremenitev za mlade ljudi od otroštva naprej, je v tradicionalnih družbah drugačen. Kot sem omenil, današnja situacija na Pohorju v smislu individualizacije ni »črno bela«. Življenjski prehodi, predvsem pri bogatejših kmetih, so zmeraj nosili s sabo stopnjo individualizacije. To se je videlo predvsem po drugi sv. vojni, kjer so se »obrnili« v popolnoma novo obliko preživetvenih strategij in vrednot. Po denacionalizacijskih procesih pa se ponovno vračajo v stare okvirje vodenja življenja in na Pohorju je prisotno nenapisano pravilo, da je to za njih naravno stanje oziroma logičen proces.

V zadnjem času so zanimiva nasprotja in raznolikosti pri oblikovanju Regijskega parka Pohorje. Celotne idejne zasnove, projekti, oblike organiziranja parka, kot tudi njegov obseg in vsebina, prihajajo izključno iz urbanih sredin. Na eni strani so državne službe v obliki ministrstva za okolje in zavodov za varstvo okolja, gozdarstva, turizma ter lokalne skupnosti, ki večinoma zagovarjajo interese kapitala in investorjev in na drugi strani Pohorci, kmetje, ki se jih projekt parka neposredno dotika. Na enem izmed javnih srečanj v Mariboru leta 2002 (Pekarna) so pohorski kmetje izrazili vidno in jasno nezaupanje v kakršnekoli projekte, iz katerih so že v naprej izključeni in ki prihajajo iz

izključno urbanih okolij. Izrazili so nezaupanje tako v uradne državne službe in investitorje, kot v civilne iniciative z okoljevarstveno vsebino, ki prav tako izhajajo iz urbanih okolij. Kmetje projektu Regijski park ne zaupajo in jih ta tudi ne skrbi. Čutijo se nekako neudeležene pri vsem skupaj. Skrbi jih v glavnem le množična prekategorizacija cest (iz gozdnih v turistične), ki bi jim onemogočila spravilo lesa, razlastitev gozdov, kadar gre za primer povezave smučišč in odvzemi vode iz potokov zaradi umetnega zasneževanja. To pomeni, da jih zanimajo spremembe, ki se jih neposredno oziroma »fizično« dotikajo.

Omenjen problem kaže na to, da bi projekt Regijski park Pohorje moral vključevati tudi družboslovno raziskavo terena. Določene rešitve oziroma konstruktivne komunikacije s pohorskimi kmeti pri projektu pa se že kažejo pri uvajanju sonaravnega kmetovanja in vključevanju ministrstva za kmetijstvo. Slednje bi kot vzorec bilo uporabno pri vključevanju Pohorcev v družbeno življenje sodobnega časa, pri katerem se vključuje tradicionalna ureditev njihovega vsakdanjega življenja, kar, kot je pokazala pričujoča naloga, za njih predstavlja pomemben odnos do preživetja in umeščenosti družine v družbeni prostor.

5. Summary

Topic of my master thesis is the Social and historical life on Pohorje during the 19th and 20th century. Pohorje is a mountain range of about 80 kilometers in length from east to west. It forms the most southeasterly part of the Alps. It is decreasing in height to the Pannonian area alongside the Austrian-Slovene border.

One of my aims was to compare different approaches of scientific investigations on the Pohorje region from three different historical periods – the Austro-Hungarian period until 1918, the Yugoslav one from 1918 until 1991, and the Slovene one since 1991. In the 19th century, e.g., Pohorje became of interest for Austrian scientists, who came from different centers located in the Austro-Hungarian Empire, mainly from research centers in Graz, Vienna and Klagenfurt.

Some of the publications in question are written by Austrians, other by Slovene authors. This means that a comparison between the respective scientific centers is essential for the evaluation of the respective national and ideological background; therefore I noticed possible links between the relevant research centers in question.

My second aim is to make use of the knowledge and everyday life experiences of the people who live in the Pohorje region. I perform this task by using methods of anthropological fieldwork and oral history.

In describing the everyday life of the people of Pohorje between 1848 and the Second World War, I came across a key event in their lives, namely marriage. For the people of Pohorje and for their families, a wedding symbolised a solid and lasting event that preserved the economy of a farm or landholding. Among the concepts associated with life at that time in Pohorje were youth with its

firmly anchored patterns of life and the economics of farming and the timber industry; and these were tightly connected to each other and tended to preserve the families of the Pohorje peasant as well as their autonomy.

The most important social aspect of marriage in Pohorje was whether it fit into the context of the social histories of the newlyweds. The most important issue for the marriage was the continued administration of the farm. The wealthier were the peasants, the greater was the social importance of the wedding, and the lesser was the importance of the freedom of the individual. The poorest peasants therefore had more freedom in choosing their partners; and unwed partnerships of those of low social standing were not considered “sinful”.

It is important to state that a wedding was the concluding point of a solidly defined pattern of growing up for the young. Youth and growing for the people of Pohorje thus constituted the phase in their lives in which the social and individual patterns of a family were worked out. The solidly anchored patterns of growing up were tightly connected to the means of survival of the farm and the use of natural resources (timber). By entering into marriage, these patterns gained a legal and formal structure for organising their (joint) lives.

These aims have to be considered by their practical use: During the last years the Slovene government has discussed the protection of the Pohorje region by establishing a National park and by implementation of a special social policy, both of which should grant the preservation of the natural setting. But the final decision in these respects is still far away, because one can find in the Pohorje region many different cultural and social backgrounds which have to be harmonized with each other. Besides of that, various interested parties express different economical and ecological approaches which have to be reconciled with each other, so it will be difficult to achieve a general compromise of all the different interests. The research of cultural, historical and social life in the Pohorje region can therefore contribute to a model which can be used to find a

base for the harmonizing of the different approaches. This is the reason, why my work is also important for the present situation on Pohorje.

6. Literatura

- 1) Achleitner, Arthur: Planinski kralj. Maribor, 1928.
- 2) Aries, Phillipe: Otroci in družinsko življenje v starem režimu. Studia humanitatis, Ljubljana, 1991.
- 3) Baš, Angelos: Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju (V dobi kapitalistične izrabe gozdov). Založba obzorja Maribor, Maribor, 1967.
- 4) Castells, Manuel: The Power of Identity. Oxford, Blackwell, 1997.
- 5) Dibie, Pascal: Etnologija spalnice. Rdeča zbirka, Ljubljana, 1999.
- 6) Gestrin, Ferdo in Melik, Vasilij: Slovenska zgodovina 1813 – 1914. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1950.
- 7) Gillis, John R.: Mladina in zgodovina, tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes. Aristej, Šentilj, 1999.
- 8) Glazer, Janko: Pesmi in napisi. Založba Obzorja Maribor, Maribor, 1953.
- 9) Glazer, Janko: Čas – kovač. Maribor, 1929.
- 10) Glasenčnik, Igor: Ožbalt, podoba in preteklost. Roj, Kapla, 1995.
- 11) Goffman, Erving: Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu. Geopoetika, Beograd, 2000.
- 12) Gričnik, Anton: Zapisi in pričevanja sejalcov. Župnijski urad Sv. Kunigunde, Ljubljana, 1989.
- 13) Gričnik Anton: Hvalnica Pohorju. Občina Zreče, Ljubljana, 2000.
- 14) Gruden, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva založba, Celje, 1992.
- 15) Heller, Agnes: Svakodnevni život. Nolit, Beograd, 1978.
- 16) Hiltl, Carl: Bacherengebirge. Samozaložba, Celovec, 1893.
- 17) Hojnik Zupanc, Ida: Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana, 1999.
- 18) Koprivnik, Janez: Pohorje. Sokolsko društvo, Maribor, 1923.

- 19) Krnel Umek, Duša in Šmitek, Zmago: Kruh in politika. Partizanska knjiga, Ljubljana, 1987.
- 20) Lavantinski ordinarijat: Župnija in božja pot Device Marije v Puščavi. Župnijski urad v Puščavi, Maribor, 1904.
- 21) Lorenzer, Alfred: Teorija socijalizacije. Nolit, Beograd, 1984.
- 22) Luckmann, Thomas: Družbena konstrukcija realnosti. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1988.
- 23) Minarik, Franc: Pohorske steklarne. Založba Obzorja, Maribor, 1966.
- 24) Mišič, Franc: V čaru in žaru šumovitega Pohorja. Ljudska tiskarna, Maribor, 1934.
- 25) Mišič, Fran: Vodovnik Jurij. Novinarsko društvo Slovenije, Maribor, 1959.
- 26) Rener, Tanja: Avto/biografije v sociologiji in ženskih študijah. Teorija in praksa, letnik 33, št. 5, Ljubljana, 1996.
- 27) Santonino, Paoli: Popotniški dnevniki. Mohorjeva založba, Celovec, 1992.
- 28) Savnik, Roman: Krajevni leksikon Slovenije, 4. knjiga, Podravje. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1980.
- 29) Schutz, Alfred: The problem of social reality. Martinus Nijhoff, The Hague, 1971.
- 30) Semin, Gergen, (ur.): Everyday understanding. Sage, London, 1990.
- 31) Sieder, Reinhard: Socialna zgodovina družine. ZRC, Ljubljana, 1998.
- 32) Stridsberg, Gusti: Mojih pet življenj. Založba obzorja, Maribor, 1983.
- 33) Tinker, Anthea: Older People in Modern Society. Longman, London, New York, 1997.
- 34) Tomažič, Jože: Pohorske bajke. Mohorjeva družba, Celje, 1990.
- 35) Tomažič, Jože: Pohorske legende. Mohorjeva družba, Celje, 1990.
- 36) Tomažič, Jože: Pohorske pravljice. Mohorjeva družba, Celje, 1990.
- 37) Ule, Mirjana: Psihologija vsakdanjega življenja. ZPS, Ljubljana, 1993.
- 38) Ule, Mirjana: Mladina in ideologija. DE, Ljubljana, 1988.

- 39) Ule, Mirjana, Miheljak Vlado: Pri(e)hodnost mladine. DZS, Ljubljana, 1995.
- 40) Ule, Mirjana: Sodobne identitete v vrtincu diskurzov. ZPS, Ljubljana, 2000.
- 41) Ule, Mirjana: Temelji socialne psihologije. ZPS, Ljubljana, 1997.
- 42) Urek, Mojca: Življenjske zgodbe in njihov pomen. Socialno delo, letnik 38, št. 2-4, Ljubljana, 2001.
- 43) Uršič, Ivanka: Ludvik Zorzut: 1892 – 1977. Pokrajinski arhiv, Nova Gorica, 1992.
- 44) Viazzo, Pier Paolo: Upland communities. Cambridge University press, Avon, 1989.
- 45) Vodovnik, Jurij: Pesmi iz koša. Društvo Zapik, Ljubljana, 2001.
- 46) Voglar, Dušan: Enciklopedija Slovenije. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1995.